

Juhász Attila – Krekó Péter – Molnár Csaba:

Attitűd-szélsőségesek Magyarországon – nemzetközi kontextusban

*A szélsőjobb oldali eszmék iránti keresletet mérő index (DEREX) adatai
kutatási összefoglaló (ESS5 2011)*

2012 Február

A tanulmányt a Friedrich Ebert Stiftung támogatta.

A tanulmány eredményeit 2012. Február 29-én bemutató konferencia a Friedrich Ebert Stiftung, illetve az Open Society Foundations, a Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research, és az International Visegrad Fund támogatásával valósult meg.

OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS

TASK FORCE FOR
INTERNATIONAL
COOPERATION ON
HOLOCAUST
EDUCATION,
REMEMBRANCE,
AND RESEARCH

Tartalom

Vezetői összefoglaló	4
A DEREK elméleti és módszertani kerete	6
A DEREK struktúrája	6
A DEREK elméleti modellje	9
A DEREK validitása	13
A DEREK előnyei	13
A DEREK korlátai	14
Eredmények	16
Magyarország helyzete nemzetközi viszonylatban	16
A Kelet-Nyugat törésvonal	17
Keleti és nyugati blokkok indexértékeinek változása az utolsó két hullámban	19
Magyarország helyzete a többi poszt szocialista ország között	21
A DEREK változásának területi eloszlása	21
A DEREK időbeli változása	24
A DEREK magyarországi változékonyságának jellemzői	25
Attitűd-szélsőségesek vizsgálata Magyarországon szociodemográfiai háttérváltozók mentén	26
Életkor	26
Nemi eloszlás	28
Iskolai végzettség	29
Településtípus	31
Területi elhelyezkedés	34
Foglalkoztatottsági helyzet	35
A DEREK értékei a főbb pártpreferencia csoportokban	36
A Jobbik szimpatizánsok véleményei	38
A Jobbik támogatottsága a DEREK egyes csoportjain belül	40
Melléklet	41
Irodalomjegyzék	42
Ábra- és táblázatjegyzék	45

Vezetői összefoglaló

- A Political Capital a szélsőjobbaldali eszmék iránti keresletet mérő index (DEREX) segítségével a társadalom szélsőjobbaldali ideológiákra és politikai üzenetekre fogékony csoportjának (továbbiakban: *attitűd-szélsőségesek*) kiterjedtségét, valamint jellemzőit vizsgálja.
- A tanulmány tárgyát képező társadalmi szélsőjobb nem egyenlő a politikai szélsőjobbal, és az attitűd-szélsőségesek csoportja sem azonos a szélsőjobbaldal szavazóinak körével. Előbbiek jelentősebb része ugyanis más pártok szavazótáborában található, vagy nem szavaz. A vizsgált csoport politikai jelentőségét éppen az adja, hogy
  - attitűdjeik alapján fogékonyak lehetnek a szélsőjobbaldal üzeneteire, így „elcsábíthatóak” a szélsőjobbaldali politikai erők által;
  - az igényeiknek való megfelelési kényszer miatt a hatnak a mérsékeltébb politikai pártokra, azokat radikálisabb pozíció irányába tolhatják.

Európai trendek

- Az elmúlt években összeurópai szinten nem nőtt jelentősen és egyenletesen a szélsőjobbaldal iránti társadalmi kereslet. Mivel az utolsó két adatfelvétel éppen a gazdasági válság időszakát fogja át, az eredmények nem támasztják alá azon elméleteket, amelyek elsősorban a krízis hatását hangsúlyozzák a szélsőjobbaldal társadalmi támogatottságának változása kapcsán. A DEREX ennél mélyebb okokra visszavezethető társadalmi attitűdöket tükröz: a szélsőjobbaldali eszmék ott bizonyulnak a legvonzóbbaknak, ahol korábban diktatórikus vagy autoriter politikai rendszerek tartósan formálták a társadalom karakterét.
- A kelet- és dél-európai országokban továbbra is jóval magasabb a szélsőjobbaldali eszmék iránti kereslet, mint Nyugaton. A társadalmi szélsőjobb kiterjedtsége továbbra is elsősorban a kelet-európai demokráciák esetében jelenthet kockázatot.

Magyarországi adatok

- Magyarországon – a 2010 őszén végzett adatfelvétel alapján – a 16 év feletti lakosság 48 százaléka szélsőségesen előítéletes, 20 százaléuk rendszerellenes, 32 százaléuk jellemezhető erős jobboldali értékorientációval, és 19 százaléukat jellemzi erős félelem, bizalmatlanság vagy pesszimizmus.
- 2010 őszén az attitűd-szélsőségesek (akikről a fenti négy jellemző közül legalább három elmondható) a lakosság 11 százalékát adták. Ez jelentős csökkenés a 2009-ben mért 21 százalékhoz képest, de ennek alapvető oka a rendszerellenesség, illetve a félelem és pesszimizmus választások utáni látványos visszaesése. Az adatfelvétel időpontjában a Fidesz és a kormány támogatottsága a csúcson volt, a választók többsége elégedett volt a közállapotokkal. Az általános elégedetlenség és az intézményellenesség azóta a közvélemény-kutatások szerint ismét visszabilent a korábbi magas szintre. Mindezek alapján két következtetést vonhatunk le:
  1. Magyarországon extrém nagy kilengéseket mutat a politikai intézményekbe vetett bizalom. Ez a hektikusság (mely az esetek többségében szélsőséges bizalmatlanságba

csap át) önmagában is veszélyforrás, mivel kedvezhet a hirtelen hangulatállapotokat meglovagoló szélsőséges politikai erőknek.

2. Kormányzása kezdetén a Fidesznek kiváló lehetősége lett volna a hazai közvélemény mérséklésére, és a demokratikus attitűdök megszilárdítására, valódi konszolidációra – ezt a lehetőséget azonban eljátszotta.
- Magyarország a 2010-ben vizsgált tizenhét európai országgal összehasonlítva listavezető az előítéletesség, illetve a jobboldali értékorientáció tekintetében, de meglehetősen magas a félelem és bizalmatlanság is. Az ellenséges előítéletesség, a félelem, illetve a jobboldali értékorientáció párhuzamosan magas szintje kifejezetten kedvez Magyarországon a politikailag-ideológiailag gerjesztett összeesküvéselemélet-gyártásnak, amit a politikai erők Magyarországon maximálisan ki is aknáznak.
  - Az előítéletesség terén hajszálnyi csökkenés figyelhető meg a 2009-es adatfelvétel óta. A jobboldali értékorientáció viszont emelkedett, értéke most a legmagasabb, az elmúlt évek pártpolitikai jobbratolódását az értékek terén is jobbratolódás követte. Ez köszönhető egyrészt annak, hogy egyre többen helyezik magukat politikailag „szélsőjobboldalra”, másrészt pedig annak, hogy az értékek terén némileg rendpártibbá vált a magyar társadalom.
  - Az utóbbi évtizedben legalább három szempontból tapasztalhatunk érdekes „kiegyenlítődést” a szélsőjobboldali eszmék iránti igény terén:
    - A 2003-as első adatfelvétel óta a korábban legkevésbé szélsőséges Közép-Magyarország „felzárkózott” Kelet-Magyarországhoz, mindkét ország részben 12 százalékos az attitűd-szélsőségesek aránya (Nyugat-Magyarországon jóval alacsonyabb, mindössze 7 százalékos).
    - Az attitűd-szélsőségesek aránya jelentősen nőtt a nagyvárosokban, ugyanakkor csökkent a falvakban. Míg a 2003-as adatfelvétel esetén még a falvakban élők voltak a leginkább előítéletesek, rendszerellenesek és értékeikben jobboldaliak, mostanra az előítéletesség és a jobboldali értékorientáció terén a városi lakosság „felzárkózott”, a rendszerellenesség pedig kifejezetten erősebb lett a nagyvárosokban.
    - Míg 2003-ban a legfiatalabb (30 alatti) korosztályban sokkal alacsonyabb volt az attitűd-szélsőségesek aránya, mint a legidősebb (70 feletti) korosztályban, mára ez a különbség jelentősen mérséklődött: A legfiatalabb korosztályban 8, a legidősebb korosztályban 11 százalék ez az arány.
  - A szélsőjobboldali eszmék iránti igény a Jobbik szavazótáborában a legerősebb (csaknem 30 százalék), a Fidesz és az MSZP szavazótáborában ennél lényegesen alacsonyabb (10, illetve 5 százalék). A Jobbik szavazói között a legmagasabb az előítéletesség, a rendszerellenesség és a pesszimizmus. A jobboldali értékorientáció azonban a Fidesz szavazói körében a legmagasabb. A szocialisták táborában az előítéletesség feltűnően magas, nem marad el jelentősen a Jobbik szavazóiétól (és magasabb, mint a Fidesz táborában).

A DEREK elméleti és módszertani kerete

A szélsőjobboldali¹ eszmék iránti keresletet mérő index (Demand for Right-Wing Extremism Index, DEREK) egy százalékos mérőszám: azon válaszadók arányát mutatja meg, akik egy adott társadalomban pszichológiailag (attitűdjeik és értékeik mintázatát tekintve) fogékonyak lehetnek a tekintélyelvű, ultranacionalista, rendszerellenes ideológiákra és az ezekből levezethető politikai cselekvésekre. Az index segítségével tehát összehasonlíthatók az egyes európai országok abból a szempontból, hogy mekkora az attitűd-szélsőségesek aránya.

A DEREK struktúrája

A hierarchikusan felépülő indexet a Political Capital saját elméleti modell alapján a kétévente frissülő és 33 országot felölelő átfogó reprezentatív attitűd- és értékvizsgálat, a European Social Survey (ESS) adatbázisán végzett számítások alapján fejlesztette ki.² Az alábbiakban „alulról felfelé” mutatjuk be vázlatosan a hierarchikus modellünket, hogy ezzel érthetővé váljon az index kialakításának módja.

Hierarchikus modellünk (lásd a lenti táblázatot) szintjei:

- 1) *Tétel-szint.* A European Social Survey adatbázisából összesen 29 tételt használtunk fel az index összeállításához. A tételeket az alindexekhez konceptuális alapon, „face validity” alapján, illetve előzetes statisztikai vizsgálatok felhasználásával³ választottuk.
- 2) *Komponens-szint.* A különböző alindexeket 1-5 tételből álló komponensekbe rendeztük. A komponensek egyrészt segítenek az alindexek konceptuális értelmezésében, másrészt kiszámításukban. Az előítéletekességre vonatkozó kérdéseket például két komponensbe rendeztük: homofóbia és idegenellenesség; az a válaszadó minősült előítéletesnek, aki vagy a homoszexuálisoktól és leszbikusoktól megtagadná azt a jogot, hogy szabadon éljék az életüket, vagy szélsőségesen bevándorlóellenes válaszokat ad (például egyáltalán nem engedne be más etnikumúakat az országba).
- 3) *Alindexek szintje.* Elméleti előfeltevésünk szerint a jobboldali extrémizmus iránti igénynek alapvetően négy fő kategóriája különíthető el. Olyan négy alindexet választottunk, amely a korábbi szakirodalmi előzmények alapján ideológiai, illetve pszichológiai szempontból szerves részét képezi a szélsőséges jobboldali beállítottságnak (ezek egyébként a „szélsőjobboldali” fogalom köznyelvi használatának is megfelelnek).

¹ A tanulmányunkban vizsgált társadalmi jelenségek megnevezésére átfogó kategóriaként a „szélsőjobboldali”/„szélsőjobboldali” kifejezéseket használjuk. Az általunk alkalmazott terminológia indoklását korábbi írásainkban (Gimes és mtsai, 2009; Juhász–Krekó, 2010; Krekó–Juhász–Molnár, 2011.) részletesen kifejtettük. A „szélsőjobboldaliság” meghatározásával kapcsolatban Filippov Gábor definícióját tarjuk irányadónak: „a szélsőjobboldal ideológiai gyűjtőfogalom, amely olyan intézményi és eszméletörténeti képződményeket foglal magában, amelyek meghatározó közös vonása bizonyos nyugati civilizációs alapértékek etnikai/sovinizista/rasszista (vagy bizonyos esetekben kulturális) alapú tagadásában, relativizálásában, illetve alapvető kritikájában határozható meg” (Filippov, 2011: 140.)

² Az ESS adatait eddig öt hullámban publikálták. Az index alindexeinek kialakításánál alapvetően deduktív utat követtünk, – ugyanakkor az egyes komponensek tartalmának és az ezekre épülő alindexek kialakításában az ESS kérdéssorára, illetve az egyes tételek közötti együttjárás mintázatokra is támaszkodtunk. A negyedik hullámon számított eredmények szerint a DEREK megfelelő megbízhatósággal rendelkezik: Cronbach Alpha=0,87; az egyes alindexek belső konzisztenciája (sorrend: $\alpha_1=0,81$; $\alpha_2=0,9$; $\alpha_3=0,64$; $\alpha_4=0,76$).

³ Az előzetes statisztikai vizsgálatra példa az ESS-ben szereplő Schwartz-féle érték-skála használata. Bár nem az eredeti, Schwartz által javasolt dimenziókkal dolgoztunk, olyan (tradicionálizmussal, rendpártisággal, konformizmussal kapcsolatos) tételeket építettünk be az indexünkbe, melyek egy faktoranalízis során egyértelműen egy faktorba rendeződtek.

- a. *Előítéletesség és jóléti sovinizmus.* Ebbe az alindexbe azok a válaszadók kerültek, akik felállított kritériumrendszer szerint korlátoznák a homoszexuálisok jogait a szabad életre, nem engednék be az országba más országokból és szegényebb országokból származó bevándorlókat, vagy meg vannak arról győződve, hogy a bevándorlás három szempont közül legalább kettőből (gazdasági, kulturális, illetve általában „élhetőség” szempontjából) nagyon rosszat tenne a befogadó országnak. Mivel a kérdések között van olyan is, mely kifejezetten a más országokból származó, illetve a nem magyar nemzetiségű bevándorlók távoltartására kérdez rá, ebben az alindexben a nemzeti sovinizmus is megjelenik.
  - b. *Jobboldali értékorientáció.* Ebbe az alindexbe azon válaszadók kerültek be, akik a kiválasztott kérdések alapján a bal-jobb skála jobb szélén helyezik el magukat, vagy erős vallásos-tradicionalista beállítottsággal, vagy erős szabálykövetéssel és rendpártisággal jellemezhetőek.
  - c. *Rendszerellenesség.* Ezen kategória azon válaszadókból áll, akik vagy a politikai elittel szemben (politikuskok és országgyűlés), vagy a jogrendszerrel és a jogalkalmazókkal szemben (rendőrség és jogrendszer), vagy a nemzetközi szervezetekkel (Európai Unió és ENSZ), vagy a politikai rendszerrel (kormány és demokrácia) szemben szélsőségesen bizalmatlanok.
  - d. *Félelem, bizalmatlanság és pesszimizmus.* A minta tagjai közül azok kerültek ebbe a kategóriába, akik vagy bizalmatlanok más emberekkel szemben (ez az úgynevezett „horizontális” bizalom), vagy erősen elégedetlenek az életükkel, vagy kedvezőtlennek ítélik meg az ország és a háztartásuk anyagi helyzetét.
- 4) *Dimenzió-szint.* Ezt a szintet utólag, koncepcionális összefüggésük alapján az alindexekből alkottuk meg, az adatok interpretációját segítettő. A két dimenzió az Értékítélet (*Előítéletesség és Jobboldali Értékorientáció* metszete), illetve Közérzet (*Rendszerellenesség, valamint Félelem, bizalmatlanság és pesszimizmus* metszete). Utóbbi két alindex között tapasztaltuk a legerősebb korrelációt (0,88) a módszertan megalkotásakor, ami megerősített bennünket a Közérzet dimenzió létjogosultságában. Az Értékítélet dimenzióban összefogott két alindex esetében a korreláció pedig 0,67 volt.
- 5) *Index-szint.* A DEREK azok arányát mutatja, akik a négy alindex feltételei közül legalább háromnak megfelelnek: például az egyszerre idegenellenes, rendszerellenes és jobboldali értékorientációval jellemezhető válaszadók. Ezzel a szigorú feltételrendszerrel az index azon válaszadók arányát vizsgálja, akik nézeteik miatt, ha a társadalom meghatározó hányadát alkotják, valóban fenyegetést jelenthetnek a demokratikus politikai rendszer és a piacgazdaság stabilitására. Ezen besorolás (négyből legalább három kategória) előnye, hogy egyfajta heterogenitást is megenged: a szélsőjobboldali ideológiáknak és ehhez kapcsolódóan a szélsőjobboldali beállítottságnak ugyanis sokféle formája létezik.

Kategóriák és kérdések

ELŐÍTÉLETESSÉG ÉS JÓLÉTI SOVINIZMUS	<p>Homofóbia</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hagyni kell, hogy a meleg férfiak és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és leszbikusként úgy, ahogy akarják. („5-egyáltalán nem ért egyet” válaszok az 1-5 skálán) <p>Bevándorlásellenesség</p> <ul style="list-style-type: none"> - A külföldön élő nem magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? („4-senkinek nem kellene megengedni” válaszok az 1-4 skálán) - Az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek mekkora részének kellene megengedni, hogy Magyarországra jöjjen élni? („4-senkinek nem kellene megengedni” válaszok az 1-4 skálán) - Általában véve árt, vagy használ Magyarország gazdaságának, hogy más országokból idejönnek élni emberek? („0-árt a gazdaságnak”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Mit mondana, Magyarország kulturális életének általában véve ártanak, vagy inkább gazdagítják, akik más országból idejönnek élni? („0-ártanak a kulturális életnek”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Rosszabb, vagy jobb hely lett-e Magyarország azzal, hogy más országból idejöttek emberek élni? („0-rosszabb lett”, „1” válaszok a 0-10 skálán)
RENDSZERELLENESÉG	<p>Elégedetlenség a politikai rendszerrel</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mennyire elégedett a jelenlegi magyar kormány munkájával? („0-teljesen elégedetlen”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Mindent összevetve mennyire elégedett Magyarországon a demokrácia működésével? („0-teljesen elégedetlen”, „1” válaszok a 0-10 skálán) <p>Bizalmatlanság a nemzetközi szervezetekkel szemben</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ön személy szerint mennyire bízik az ENSZ-ben? („0-egyáltalán nem bízik”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Ön személy szerint mennyire bízik az Európai Parlamentben? („0-egyáltalán nem bízik”, „1” válaszok a 0-10 skálán) <p>Bizalmatlanság a jogrendszerrel és a jogalkalmazókkal szemben</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ön személy szerint mennyire bízik a magyar jogrendszerben? („0-egyáltalán nem bízik”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Ön személy szerint mennyire bízik a rendőrségben? („0-egyáltalán nem bízik”, „1” válaszok a 0-10 skálán) <p>Bizalmatlanság a politikai elittel szemben</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ön személy szerint mennyire bízik a magyar Országgyűlésben? („0-egyáltalán nem bízik”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Ön személy szerint mennyire bízik a politikusokban? („0-egyáltalán nem bízik”, „1” válaszok a 0-10 skálán)
JOBBOLDALI ÉRTÉKORIENTÁCIÓ	<p>Szélsőjobboldali önelhelyezés</p> <ul style="list-style-type: none"> - A politikában az emberek gyakran beszélnek „bal-” és „jobboldalról”. Hol helyezné el önmagát ezen a skálán, ahol a „0” a baloldalt, a „10” a jobboldalt jelenti? („10-jobboldali”, „9” válaszok a 0-10 skálán) <p>Tradicionálizmus</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá. („1-nagyon hasonlít rám” válaszok az 1-6 skálán) - Függetlenül attól, hogy Ön tartozik-e valamelyik egyházhoz vagy felekezethez, mennyire tartja vallásosnak magát? („10-nagyon vallásos”, „9” válaszok a 0-10 skálán) - Az olyan különleges alkalmaktól eltekintve, mint az esküvők és a temetések, mostanában milyen gyakran vesz részt vallási szertartásokon? („1-minden nap”, „2-hetente többször”, „3-hetente egyszer” válaszok az 1-7 skálán) <p>Szabálykövetés és rendpártiság</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen. („1-nagyon hasonlít rám” válaszok az 1-6 skálán) - Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki sem figyeli őket. („1-nagyon hasonlít rám” válaszok az 1-6 skálán) - Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát mindenfajta fenyegetéssel szemben. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait. („1-nagyon hasonlít rám” válaszok az 1-6 skálán) - Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteti biztonságát. („1-nagyon hasonlít rám” válaszok az 1-6 skálán)
FÉLELEM, BIZALMATLANSÁG, PESSZIMIZMUS	<p>Elégedetlenség az étellel</p> <ul style="list-style-type: none"> - Mindent összevetve mennyire elégedett mostani életével? („0-teljesen elégedetlen”, „1” válaszok a 0-10 skálán) <p>Gazdasági bizonytalanság és aggodalmak</p>

	<ul style="list-style-type: none"> - Mindent összevetve, mennyire elégedett Magyarország jelenlegi gazdasági állapotával? („0-teljesen elégedetlen”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Melyik leírás közelíti meg leginkább az Önök háztartásának jelenlegi jövedelmi helyzetét? („4-nagyon nehezen élünk meg a jelenlegi jövedelmünkéből” válaszok az 1-4 skálán)
	Közbiztonsági félelmek <ul style="list-style-type: none"> - Mennyire érzi úgy, hogy ezen a környéken sötétedés után biztonságos egyedül sétálni? („4-egyáltalán nem biztonságos” válaszok az 1-4 skálán)
	Gyanakvás másokkal szemben <ul style="list-style-type: none"> - A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy nem lehetünk elég óvatossak az emberi kapcsolatokban? („0-nem lehetünk elég óvatossak”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Gondolja, hogy a legtöbb ember, megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni? („0-a legtöbb ember megpróbálna kihasználni”, „1” válaszok a 0-10 skálán) - Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek? („0-az emberek inkább csak magukkal törődnek”, „1” válaszok a 0-10 skálán)

1. táblázat: A DEREK index kategóriái és a felhasznált ESS kérdések

A DEREK elméleti modellje

A DEREK elméleti modelljének kialakításakor egyszerre indultunk ki politológiai és pszichológiai megközelítések közül. Az első három (Előítéletesség és jóléti sovinizmus, Jobboldali értékorientáció, Rendszerellenesség) a szélsőjobboldali ideológiák inherens részét képezi szinte minden szerző szerint. A negyedik alindex (Félelem, bizalmatlanság és pesszimizmus) pedig azon jellegzetes emocionális tényezőket tartalmazza, melyek korábbi kutatások alapján az első három alindexben megjelenő tényezők felerősödéséhez vezetnek.

Előítéletesség és jóléti sovinizmus

Ez az alindex két alapvető komponenst tartalmaz. Ezek a *Bevándorlásellenesség* és a *Homofóbia*. Az előbbi tényező gyakorlatilag minden elmélet szerint részét képezi a szélsőjobboldali ideológiáknak. Mudde (2000) ezt a jellemzőt „rasszizmusként”; illetve „xenofóbiaként” jellemzi. Meijerink és munkatársai (1998) „exclusionism”-ként, Falter és Schumann (1988) „etnocentrizmusként” hivatkozik rá. Bár a legtöbb megközelítés az etnikai alapú megkülönböztetést helyezi előtérbe a szélsőjobboldalon, többen is hangsúlyozzák, hogy ez szervesen összefügg más csoportok megkülönböztetésére irányuló hajlammal is.

Ami a fogalmi-ideológiai összetartozást illeti, a szélsőjobboldal eszményi közösségéhez, a homogén nemzetállamhoz tartozáshoz nem csak etnikai, hanem más alapokon is erős „exkluzivitási” és „inkluzivitási” kritériumokat fogalmaz meg (Minkenberg, 2009), így az ellenszenv más vallású vagy más szexuális orientációjú csoportokkal szemben is megnyilvánulhat (Muiznieks, 2005). Számos vizsgálat kimutatta, hogy a külső csoportok elutasítása mögött egy általános hajlam, egyfajta előítéletesség-faktor is meghúzódik⁴. A külső csoportokkal szembeni általános előítélet, melynek hátterében az etnikai-kulturális homogenitás megteremtése mellett a hierarchikus társadalmi rend fenntartása iránti igény is kitapintható, a tekintélyelvűség újabb koncepcionális és operacionális megközelítéseiben is nagy szerepet játszik (pl. a Jobboldali Tekintélyelvűség [Altemeyer, 1981] vagy éppen a SzociálistDominancia-Orientáció [Sidanius és Pratto, 2005]).

⁴ Az előítéletesség különböző területei közötti (nem mindig rendkívül erős) kapcsolat részben az ESS adatbázisa alapján is megerősítést nyert: az idegenellenesség változói és a homofóbia között szignifikáns, de alacsony 0,1 és 0,25 közötti korrelációkat találtunk.

Jobboldali értékkorientáció

Ebben a kategóriában foglaljuk össze azokat az jellemzőket, amelyeket hagyományosan a jobboldali/konzervatív világnézet inherens részének tekintünk, tehát a „szélsőjobboldaliságnak” (az előítéletesség és sovinizmus tényezőin túl) a jobboldali karakterét adják. Ez az alindex három komponenst tartalmaz:

- *Szélsőjobboldali öndefiníció.* A radikális jobboldali választók „tudatosabb” csoportja önmeghatározás szintjén is felvállalja markánsan jobboldali ideológiai orientációját. Ennek megerősítésére kiváló eszközt nyújt a hagyományos, ESS-ben is szereplő bal–jobb skála. Aki e hagyományos mérőeszközzel a jobb szélre helyezi el magát, az „öndefiníció” szintjén szélsőjobboldalinak tekinthető. A kutatások többsége szerint a választók jelentős része tisztában van ennek a dimenzióknak a jelentésével, és ez a mérőeszköz jól alkalmazható a választók ideológiai orientációjának mérésére, és számos témában a társadalmi attitűdöket is meghatározza (Haber, 1984). Az ráadásul, aki ezt a pozíciót vállalja, fogékony lehet azokra az ideológiai üzenetekre is, amelyeket a szélsőjobboldali önmeghatározású pártok fogalmaznak meg, és azonosulhat azokkal a pártokkal, amelyek a maguk radikális jobboldaliságát hangsúlyozzák. A szélsőjobboldaliak bal–jobb skálával történő azonosítása a hazai kutatásokban is bevett eljárás (Tamás, 2007)⁵.
- *Tradicionálisizmus.* Ebben a komponensben a vallásossággal, a vallásos szokások követésével és a tradíciókövetéssel kapcsolatos tételeket kapcsoltuk össze. A tradicionálisizmus Karl Mannheim (1994, 59. oldal) definíciója szerint pszichológiai beállítódás, „általános emberi lelki hajlam, ami abban nyilvánul meg, hogy szívósan ragaszkodunk a hagyományokhoz, és csupán kellenként fogadjuk el újításokat”. Ez a jellemző több szerző szerint is fontos részét képezi a jobboldali extrémizmusnak. Minkenberg (2009) szerint a jobboldali radikalizmus maga a modernitás, a társadalmi változások ellen folytatott radikális politikai kísérlet, egyfajta „romantikus és populista ultranacionalizmus, mely a liberális és pluralista demokráciák koncepciójával, és a mögöttük álló individualizmussal és univerzalizmussal száll szembe a tradicionálisizmus szerepét hangsúlyozva”. Ugyanezen szerző kiterjedten ír a vallás szerepéről is a radikális jobboldal ideológiájában, és a radikális jobboldali szervezetek egyik típusaként utal a vallásos fundamentalista szervezetekre⁶.
- *Rendpártiság és szabálykövetés.* „A törvény és a rend” erejének és fontosságának hangsúlyozása nem csak a klasszikus fasiszta, de a kortárs szélsőjobboldali pártoknak is gyakori közös jellemzője (Hagtvet, 1994). Ezt a megfigyelést pszichológiai elméletek és empirikus vizsgálatok is erősítik. A rendpártiság és a szabálykövetésre való hajlam az Adornoék által elindított kutatások (Összefoglalásukat lásd pl. Fábrián, 1999) gyakorlatilag egybehangzó tanúsága szerint a

⁵ Nem minden szavazó nevezhető „szélsőjobboldalinak”, aki önmagát a bal–jobb skála jobbszélére helyezi, ugyanakkor feltűnő, hogy ez a skála több olyan jellemzővel mutat szignifikáns együttjárást (például idegenellenesség), amelyeket a radikális jobboldalra jellemzők.

⁶ A hagyománykövetés és a vallásosság összekapcsolása az ESS adatbázisának eredményei alapján is indokolt. A tradicionálisizmusra vonatkozó tétel (Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: *A hagyományok fontosak számára. Megpróbálja követni azokat a szokásokat, amelyeket a vallási vagy családi hagyományok hagytak rá.*) és a vallásosságra vonatkozó tétel (Mennyire vallásos Ön?) egymással viszonylag magas szignifikáns korrelációt mutatott ($R=0,364$), és az értékkála tradicionálisizmust mérő tétele erősebben korrelált a vallásosságra vonatkozó kérdéssel, mint bármelyik más értékre vonatkozó kérdéssel.

„tekintélyelvűség-szindróma” részét képezi. Altemeyer (1981) Jobboldali Tekintélyelvűség koncepciója szerint a tekintélyelvűség három fő „faktora” az autoriter agresszió, a tekintélyeknek való alárendelődés és a konvencionalizmus. Jelen komponens leginkább az utóbbi két tényezőre összpontosít, a Schwartz-féle értékkérdőív (2003) négy kérdése segítségével – de Schwartz módszertanát nem mindenben követve. Az értékkérdőív tételein végrehajtott faktoranalízis által egy faktorba rendezett négy tétel⁷ a tekintélyekhez, illetve a biztonságot nyújtó a szabályokhoz és konvenciókhoz való viszonyt vizsgálja.

Rendszerellenesség

A rendszerellenesség a legtöbb szerző szerint a szélsőjobboldali ideológiák szerves részét képezi. Ignazi (1992) az európai „új jobboldalt” ideológiai szempontból definiáló három tényező egyikeként hivatkozik a politikai rendszerrel szembeni negatív attitűdre (*attitűdinális-szisztematikus kritérium*). A rendszerkritika és a politikai intézményekkel szembeni érzület többféleképpen manifesztálódhat a szélsőjobboldali pártok ideológiájában és retorikájában: pártellenes érzületként (Mudde, 1996), politikaellenes establishment-ellenességgént, illetve nyílt rendszerellenességgént (Cappoccia, 2002). A rendszerkritikus elitellenesség az új populista mozgalmaknak és pártoknak is általános jellemzője (Canovan, 1981), a populizmus pedig az új európai szélsőjobboldali mozgalmak szinte elválaszthatatlan attribútuma (Mudde, 2000). Nem ritka, hogy az intézményellenesség olyan nemzetközi intézmények ellen irányul, melyek a nacionalista-jobboldali mozgalmak szerint a nemzet szuverenitását fenyegetik – ennek minősített esete például az euroszkepszis (Kopeczky és Mudde, 2002).

A rendszerellenesség vizsgálatában az alábbi négy komponenst különítettünk el (az intézmények ezen négy kategóriába csoportosítását a korrelációs vizsgálat is megerősítette):

- *politikai rendszerrel (kormány és a demokrácia működése),*
- *jogrendszerrel és jogalkalmazókkal (jogrendszer és rendőrség),*
- *politikai elittel (Országgyűlés és politikusok),*
- *nemzetközi szervezetekkel (Európai Parlament és ENSZ)*

szembeni bizalmatlanság.

Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus

Ez az alindex azon érzelmi tényezőket vizsgálja, amelyek korábbi kutatások és elméletek alapján hajlamossíthatják az egyéneket az előítéletes, tekintélyelvű vagy éppen konzervatív válaszokra vagy ezek támogatására. Az itt vizsgált változók valamilyen módon a félelem érzelmi állapotához kapcsolódnak. A félelem és fenyegetettségérzés pedig számos vizsgálat és elmélet szerint erősítheti

---

⁷ - Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy mindig megfelelően viselkedjen. El akarja kerülni, hogy olyat tegyen, ami más ember szemében helytelen.
- Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Azt gondolja, hogy az embereknek azt kell csinálniuk, amit mások mondanak nekik. Azt gondolja, hogy az embereknek mindig be kell tartaniuk a szabályokat, akkor is, amikor senki sem figyeli őket.
- Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát mindenfajta fenyegetéssel szemben. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait.
- Mennyire hasonlít, vagy nem hasonlít Önre ez az ember: Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyeztetni biztonságát.

az előítéletességet, az egyént a tradicionális normákba való kapaszkodásra készítheti és felerősítheti a tekintélyek iránti igényt (Jost et al., 2003; Simon et al., 2007).

- *Az étellel való elégedetlenség.* A pesszimizmus és az étellel való elégedetlenség egyes elméletek és kutatások szerint összefüggésben van a jobboldali ideológiákkal (Tomkins, 1963), és egyes vizsgálatok szerint a tekintélyelvűséggel is (Stenner, 2005). Az ESS adatbázison végzett vizsgálatok szerint ráadásul az étellel való elégedetlenség szorosan összefügg a közállapotokkal való elégedetlenséggel⁸. Bár a korrelációs adatok alapján nem állapítható meg ok-okozati összefüggés, feltételezhető, hogy a saját étellel való elégedetlenség is „kivetül” a közintézmények és közállapotok megítélésére, és nem csak fordítva.
- *Gazdasági bizonytalanság és aggodalmak.* A gazdasági helyzettel kapcsolatos félelmek, az egzisztenciális fenyegetettség érzése nem csak a közállapotokkal való elégedetlenséget és a rendszerellenességet növelheti. Az erős gazdasági-társadalmi fenyegetettséggel jellemezhető korszakokban erősödhetnek a tekintélyelvű tendenciák is (Fromm, 2002; Sales, 1973, Doty et al., 2006).
- *Közbiztonsági félelmek.* A közbiztonsággal kapcsolatos aggodalmak könnyen az igazságos, rendezett és tekintélyelvű politikai csoportosulások felé orientálhatják a társadalom szélesebb rétegeit. A szélsőjobboldali csoportok ideológiájának a bűnözés méretének felnagyításán alapuló rendpártiság mindig is szerves részét képezte (Mudde, 2000). A „veszélyes világtól” való félelem már Adornoék klasszikus elmélete és vizsgálatai szerint is összefügg az intoleráns jobboldali tekintélyelvűséggel, és az újabb vizsgálatok is összefüggést látnak a bűnözés észlelt fenyegetése, a bűnözők szigorú megbüntetésének erősebb vágya, valamint a jobboldali tekintélyelvűség között (Altemeyer, 2006)⁹. Az ESS adatbázisában a közbiztonsági félelmek szignifikáns együttjárást mutatnak a bevándorlókkal kapcsolatos ellenérzésekkel és a távoltartásukkal kapcsolatos vágygal.
- *Gyanakvás másokkal szemben.* Egyes megközelítések szerint az erősödő individualizáció, atomizálódás, a hagyományos társadalmi kötelek felbomlása és az ennek nyomán felerősödő általános bizalmatlanság kifejezetten kedvez a szélsőjobboldalnak, amely erős és éles kontúrokkal rendelkező közösség szimbolikus megteremtésével válhat vonzóvá. A szélsőjobboldal „totális” közösségéhez csatlakozva a választók egy része úgy érzi, csökkentheti saját elszigeteltségének érzését, és feloldódhat a kollektivitás intenzív élményében. A társadalmi tőke (Putnam, 1995) magasabb szintje ennek alapján védelmet jelenthet a szélsőséges, sovíniszta és kirekesztő csoportok ideológiájával szemben (Ignazi, 2003), míg a társadalomba kevésbé integrált és másokkal szemben bizalmatlanabb egyének sokkal fogékonyabbnak mutakozhatnak a szélsőséges retorikára (Arendt, 1951; Kornhauser, 1960, Lubbers et al, 2002, Ignazi, 2003).

---

⁸ A demokráciával és az étellel való elégedetlenség közötti korreláció is kifejezetten erős: $R=0,4$

A DEREK validitása

A módszertan validitásának ellenőrzésére megvizsgáltuk, hogyan alakulnak az index értékei a radikális jobboldali pártok szimpatizánsainak körében. Az eredmények azt mutatják, hogy e pártok szavazótáborában magasabb arányban található a szélsőséges retorikára fogékonyak, mint a teljes mintákban. Egyes országok esetében az eltérés akár többszörös is lehet.

	DEREX	Kategorikák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Érték-ítélet	Közérzet
Magyarország (Jobbik)	29 (11)	64 (48)	34 (20)	43 (32)	27 (19)	32 (16)	13 (7)
Hollandia (Partij voor de Vrijheid)	5 (1)	45 (16)	13 (5)	24 (10)	5 (3)	14 (3)	3 (1)
Franciaország (Front National)	21 (6)	58 (21)	35 (20)	42 (15)	19 (14)	28 (6)	9 (7)
Belgium (Vlaams Belang)	16 (3)	44 (24)	32 (13)	40 (10)	12 (7)	20 (4)	4 (2)
Dánia (Dansk Folkeparti)	2 (1)	38 (13)	13 (4)	21 (12)	3 (3)	9 (3)	1 (1)

2. táblázat: Radikális pártok szimpatizánsainak DEREK értékei, zárójelben az adott országban, a teljes mintára kapott értékek, ESS5 (2011)

A DEREK előnyei

A DEREK – hazai és nemzetközi szakmai és nyilvánosságbeli reakciók által is megerősített – előnye, hogy komplex, de mégis átlátható módon segíti a szélsőjobboldal társadalmi-társadalomlélektani hátterének vizsgálatát. Az index jól jelzi az egyes európai országok, illetve európai régiók közötti különbségeket a szélsőjobboldal iránti kereslet vonatkozásában, és empirikusan is alátámasztani látszik olyan, a (leginkább Nyugaton tapasztalható, új, „többgenerációs” radikális jobboldal természetére vonatkozó) magyarázatokat, mint amilyen például Cas Mudde a toleránsok intoleranciájáról szóló elmélete. Ez azt fogalmazza meg, hogy a radikális jobboldal erősödése a tolerancia fellegrárainak számító észak-európai országokban (például Hollandiában, Svédországban, Dániában) alapvetően nem az általános intolerancia erősödésével magyarázható, hanem azzal, hogy sok, értékeiben és öndefiníciójában toleráns szavazó a radikális jobboldali pártokat választja az alapvetően intoleránsnak tartott muszlim bevándorlókkal szemben (Mudde, 2011). Az elmélet előfeltételezéseivel összhangban az általános előítéletesség és bevándorlásellenesség ezen országokban a legalacsonyabb (Svédországban például mindössze 3,7%, ami elmarad a Svéd Demokraták 2010-es választáson mutatott 5,7%-os választási eredményétől).

A DEREK segít abban, hogy több szempontból tekintsünk a szélsőjobboldal társadalmi támogatottságának változására, és megmutatja azt, hogy a szélsőjobb erősödésének vagy épp gyengülésének összetettebb társadalomlélektani és politikai okai lehetnek. Fontos, hogy a „keresletet” a választók attitűdjeinek, értékeinek, előítéleteinek szintén értékeli; olyan változókat vesz tehát alapul, amelyek közvetlenül hatással lehetnek a választók politikai cselekvésére (szavazás, demonstráción vagy más politikai akcióban való részvétel, párthoz vagy szervezethez való csatlakozás). Azokról a szociológiai és gazdasági mutatókról, amelyeket a keresletorientált kutatások hagyományosan alapul vesznek, ugyanez nem mondható el. Nem feltételezhetjük például, hogy a gazdasági növekedés csökkenése vagy éppen a munkanélküliség közvetlenül hat a választók politikai

döntésére – csak abban az esetben, ha ezt a jelenséget széles körű elégedetlenség kíséri, és ez az elégedetlenség kihat a kormányzó politikai erő megítélésére is. Végül pedig az index előnye az is, hogy kellően érzékeny a hektikus társadalmi változások követésére, aminek például Magyarország esetében is nagy jelentősége van.

A DEREK korlátai

Természetes azonban, hogy a DEREK előnyei ellenére az index önmagában semmiképp sem elegendő a szélsőjobboddallal összefüggő társadalmi-politikai jelenségek vizsgálatához. A DEREK korlátai közül hármat emelünk ki.

1. A társadalmi kereslettel kapcsolatos részletes ismeretek birtokában sem „spórolható meg” a kínálati oldal elemzése. A DEREK a szélsőjobboddali eszmék, nézetek, politikai megoldások iránti társadalmi keresletet méri. Ebből következően nem alkalmas arra, hogy a szélsőjobboddal politikai szerepének, a szélsőjobboddali pártok és szervezetek politikai erőterben elfoglalt pozíciójának általános magyarázatául szolgáljon. A társadalmi kereslet ugyanis szükséges, de közel sem elégséges feltétele a szélsőjobboddal megerősödésének (Karácsony-Róna, 2010). Szükséges, mert egy olyan társadalomban, ahol a választók nem fogékonyak a szélsőjobboddali ideológia valamely aspektusára (rendszerkritika, elitkritika, előítéletesség, ultranacionalizmus stb.), ott a szélsőjobboddali pártoknak sincs sok esélyük arra, hogy jelentős társadalmi bázist gyűjtsenek maguk köré. Nem elégséges ugyanakkor, mivel a jobboddali extrémizmus iránti társadalmi kereslet nem teremt automatikusan szélsőjobboddali politikai kínálatot. A pártok „voluntarizmusának” is van tere a kereslet formálásában: a pártok mozgásterét ugyan behatárolják például a társadalmi törésvonalak, a politikai szereplők tehetnek azért, hogy ezen törésvonalakat némileg átformálják, szélesítsék, vagy éppen szűkítsék. A pártok tehát nem mindig csak kiszolgálják a választók igényeit, korlátokkal ugyan, de képesek a pártrendszer társadalmi és attitűdinális alapjait átformálni (Enyedi, 2004).

Ebből következően – bár a legtöbb esetben megfigyelhető az együttjárás – azokban az országokban, ahol magas a DEREK értéke, nem feltétlenül találunk erős szélsőjobboddali pártokat vagy mozgalmakat, ugyanakkor ott is lehetnek ilyen politikai erők, ahol az index értéke alacsony. A szélsőjobboddali politikai kínálatot a társadalmi kereslet mellett számos más tényező is meghatározza tehát, így például a politikai hagyományok, a múlt feldolgozottsága, az intézményes korlátok, a szélsőjobboddal szemben érvényesülő politikai stratégiák hatékonysága, a politikai erőter szerkezete, illetve a szélsőjobboddal szervezeti ereje és politizálásának hatékonysága.

Kereslet és kínálat viszonyával kapcsolatban azonban jól látható az is, hogy a magasabb jobboddali extrémizmus iránti igény nem csak egy erős szélsőjobboddali párt megjelenésében manifesztálódhat, hanem a politikai- és pártrendszer több szintjén kifejtheti hatását¹⁰. Így például a közbizalom alacsony szintje erodálhatja a demokratikus rendszert, alááshatja annak legitimitását és működőképességét. Az erős elitellenesség és a gazdasági bezárkózás iránti igény a befektetői környezetet ronthatja, és a kormányzó erőket orientálhatja a túlzottan protekcionista, paternalista, diszkriminatív gazdaságpolitikai megoldások felé. A xenofóbia, illetve az ultranacionalizmus a politikai rendszer minden szereplőjét radikálisabb irányba tolhatja, illetve társadalmon belüli és nemzetek

---

¹⁰ A szélsőjobboddali szavazókról sem feltételezhető, hogy csak szélsőjobboddali pártra szavaznak (Róna-Sós, 2012)

közötti etnikai konfliktusokat szíthat. Amennyiben tehát abból a nehezen vitatható téziséből indulunk ki, hogy a választójog kiterjesztését követően a modern politika alapvetően keresletvezérelté vált – azaz a politikai erőteret végső soron maguk a szavazók formálják szavazataikkal, a politikusok pedig rendelkeznek tudással a választók igényeiről, és az ő voksaik elnyeréséért versengenek (lásd pl. Johnson, 1999) –, akkor könnyen belátható, hogy az attitűd-szélsőségesek magas aránya hat a politikai szereplőkre és a rendszer egészére.

2. Az adatfelvételek időpontja, valamint egyes országok adatainak hiánya erőteljesen meghatározza az összképet. A szélsőjobb iránti társadalmi kereslet mérésének egyszerre kell alapulnia egy társadalomban csak aránylag lassan változó attitűdök (például a vallásosságot és a hagyományokhoz való viszonyt is tartalmazó jobboldali értékorientáció), valamint hektikusan is változni képes attitűdök (például az intézmények iránti bizalom) vizsgálatán. A DEREKX megfelel ennek a követelménynek, kellően érzékeny is a változások jelzéséhez, de ebből következően az eredményeket szigorúan az adatfelvétel idejét figyelembe véve érdemes értelmezni. Az index korlátját ebből a szempontból az jelenti, hogy csak kétfévente történik adatfelvétel (és egyes országokban annál is ritkábban), az adatok közlése sok hónappal követheti az adatfelvételt, így a DEREKX nem tudja aprólékos részletességgel megmutatni és teljesen naprakészen nyomon követni a szélsőjobb iránti kereslet változékonyságát, továbbá nem minden ország esetében nyújt teljes képet a trendekről. Fontos megjegyezni ezzel összefüggésben, hogy jelen – Magyarországra fókuszáló – tanulmány alapját olyan adatok képezik, melyeket a kutatók 2010 őszén vettek fel. Abban a tipikusnak egyáltalán nem nevezhető időszakban tehát, amikor a magyar társadalomban még tartott a kormányváltást követő optimista hangulat, és a politikai intézményekbe vetett bizalom rég nem látott magas szinten állt (erről ld. részletesen a 4. ábrát). Az egyes országok adatainak értelmezését segítő a tanulmány Mellékletében minden, a kutatásban szereplő ország esetében közöljük az adatfelvétel időpontját).

3. Az adatok értelmezése csak a politikai kontextus figyelembe vételével történhet. Mint ahogy minden más közvélemény-kutatási adat értelmezésénél, a DEREKX adatai esetében is elengedhetetlen, hogy a trendeket és az egyes országok egymáshoz viszonyított adatait a politikai-társadalmi kontextus figyelembevételével, és ne „mechanikusan” elemezzük. Mivel a DEREKX rendkívül érzékeny az olyan egyedi politikai események hatására, mint terrorcselekmények, etnikai konfliktusok, kormányváltások, korrupciós botrányok stb., a trendek értelmezéséhez ismerni kell az egyes adatfelvételek idején tapasztalható politikai klímát is (ez azt is jelenti, hogy egy változás mögött nem kell automatikusan a társadalom gondolat- és értékvilágának mélyrétegeiben végbement változást feltételeznünk). A társadalmi-politikai különbségek az egyes országok közötti összehasonlítás esetében is kiemelt jelentőségre tesznek szert. Az ESS idegenellenességre vonatkozó kérdései általánosságban (például: „akik más országokból idejönnek élni”), a konkrét etnikai csoport említése nélkül fogalmazódnak meg. Az, hogy milyen országokból származó bevándorlók jelenlétére számíthatnak a kérdezettek, és kivel szemben viseltetnek leginkább ellenszenvvel, más kutatásokból, illetve az adott ország politikai folyamatainak ismerete alapján megválaszolható kérdés.

Végül meg kell említeni azt is, hogy bár az index (más szakértők visszajelzése, illetve a reliabilitás- és validitás-mutatók alapján is) „jól működik”, azaz adekvátan leírja és magyarázza a szélsőjobb mozgásterét meghatározó társadalmi folyamatokat, egyes pontokon indokoltá vált az annak módszertani fejlesztése, finomítása; amit a jövőben (a következő, 2012-es ESS adatfelvételig) a szerzők tervbe is vettek.

Eredmények

A European Social Survey ötödik hullámáról első körben 20 ország adatait publikálták¹¹. Ezek közül a sajátos viszonyokkal bíró Oroszország és Izrael adatait jelen tanulmányban nem elemeztük, így az alábbiakban friss adatok a következő 18 európai országról szerepelnek: Belgium, Bulgária, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Norvégia, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország és Szlovénia. A következőkben elsősorban Magyarország helyzetét tárgyaljuk, a többi európai ország adatait csak összehasonlításképpen említjük, azokat egy későbbi (keleti és nyugati országok összehasonlítására fókuszáló) tanulmányban bontjuk ki részletesen.

Magyarország helyzete nemzetközi viszonylatban

Bár – ahogy a fentiekben már említettük – a 2010 őszén történt adatfelvétel következtében a DEREK értéke jelentősen mérséklődött Magyarország esetében, a most vizsgált 18 ország mezőnyében még így is a szélsőjobb iránti kereslet második legmagasabb értéke mérhető hazánkban. Csak Bulgária előzi meg Magyarországot, Portugáliában pedig lényegében Magyarországéval azonos az attitűd-szélsőségesek aránya.

Az ezen 18 ország mezőnyében első két helyen álló Bulgária és Magyarország különbségeit jól tükrözik az egyes kategóriákban mért értékek: Magyarországon a legmagasabb az *előítéletesség* és *jóléti sovinizmus*, valamint a *jobboldali értékorientáció*, Bulgáriában ugyanakkor a *rendszerellenesség* és a *félelem*, *bizalmatlanság*, *pesszimizmus* kiemelkedően magas. Emiatt az *értékítélet* (előítéletesség és jobboldali értékorientáció metszete) dimenziójában Magyarországon, a *közérzet* dimenziójában (rendszerellenesség és félelem metszete) pedig Bulgáriában mértünk a többi országnál lényegesen magasabb arányokat.

	DEREX	előítéletesség	rendszer-ellenesség	értékorientáció	félelem	Értékítélet	Közérzet
1	Bulgária (18%)	Magyarország (48%)	Bulgária (45%)	Magyarország (32%)	Bulgária (39%)	Magyarország (16%)	Bulgária (26%)
2	Magyarország (11%)	Észtország (41%)	Portugália (37%)	Bulgária (30%)	Magyarország (19%)	Bulgária (9%)	Portugália (13%)
3	Portugália (11%)	Csehország (36%)	Szlovénia (35%)	Lengyelország (30%)	Portugália (19%)	Csehország (9%)	Szlovénia (8%)
4	Csehország (8%)	Portugália (30%)	Csehország (28%)	Csehország (20%)	Szlovénia (14%)	Lengyelország (7%)	Csehország (8%)
5	Szlovénia (8%)	Bulgária (29%)	Lengyelország (22%)	Spanyolország (20%)	Csehország (14%)	Szlovénia (7%)	Magyarország (7%)

3. táblázat: Az öt legnagyobb értékkel rendelkező ország a DEREK, a kategóriák és a dimenziók mentén, az ESS5 hullám alapján¹²

¹¹ A következő további országok adatai fognak a European Social Survey ötödik hullámából megjelenni 2012-ben: Ausztria, Horvátország, Ciprus, Görögország, Írország, Litvánia, Szlovákia és Ukrajna.

http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=article&id=343:ess-round-5-data-for-20-countries-now-available&catid=22:news&Itemid=48

¹² (A táblázatok fejléceiben mostantól az alábbi rövidítéseket alkalmazzuk a kategóriák elnevezésére: előítéletesség (előítéletesség és jóléti sovinizmus), rendszerellenesség (rendszerellenesség), értékorientáció (jobboldali értékorientáció), félelem (félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus)

Magyarország a négy kategóriából három esetében került dobogós helyre. Az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* mértéke rendkívül magas (48%). A *jobboldali értékorientáció* 32 százalékos értékével ugyancsak az első helyre kerültünk. A kategórián belül a 2009-es 10-ről 14 százalékra emelkedett azok aránya, akik a politikai bal-jobb skálán a szélsőjobbra pozicionálták magukat. Miközben a vallásosság, a tradicionalizmus nem változott, a rendpártiság és szabálykövetés erősödött (16-ről 19 %-ra), különösen az erős állam iránti igény (39-ről 45 százalékra). A negyedik kategória, a *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* pedig csak a bolgár mintában magasabb. Az ellenséges előítéletesség, a félelem, illetve a jobboldali értékorientáció párhuzamosan magas szintje kifejezetten kedvez Magyarországon a politikailag-ideológiailag gerjesztett összeesküvéselmélet-gyártásnak, amit a politikai erők Magyarországon maximálisan ki is aknáznak.

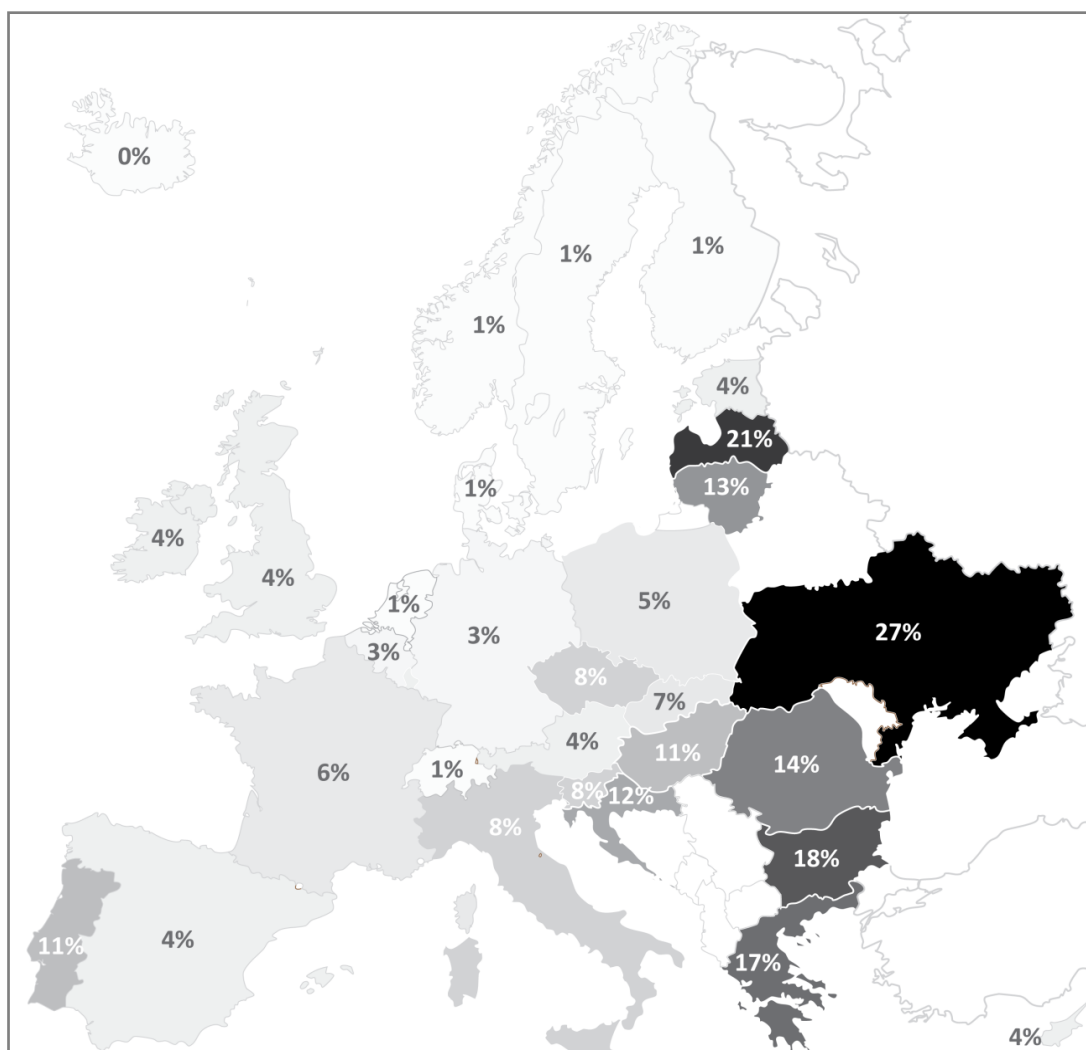
Magyarország egyedül a *rendszerellenesség* vonatkozásában került a középmezőnybe (20%), be sem kerülve az első öt helyezett közé. Ez a legnagyobb eltérés az ország korábbi DEREK-értékéhez képest, hiszen 2010 előtt éppen az volt megfigyelhető, hogy a szélsőjobb iránti társadalmi kereslet elsősorban a növekvő rendszerellenesség miatt erősödött. A változás legvalószínűbb oka, hogy az adatfelvétel a 2010 őszi önkormányzati választások után történt, amikor a választók többsége elégedett volt a kormánnyal, sőt a Medián mérése szerint ekkor (ami rendkívül ritka helyzet) többen voltak azok, akik szerint jó irányba mennek a dolgok az országban, mint akik szerint nem (ld. 4. ábra)

A Kelet-Nyugat törésvonal

A most elemzett 18 országot érdemes kettébontani közép-kelet-európai régióra (Bulgária, Csehország, Észtország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia), valamint nyugat-európai régióra (Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Hollandia, Németország, Norvégia, Portugália, Spanyolország, Svájc és Svédország)¹³. A két régió eredményeit a népességszámmal súlyozva megvizsgáltuk, hogy van-e, és ha igen, mekkora különbség a fiatal demokráciákat tömörítő régió és a fejlettebb, hosszabb múltra visszatekintő demokráciákat magában foglaló régió eredményei között.

---

¹³ Izraelt és Oroszországot ebben a csoportosításban sem szerepeltettük.

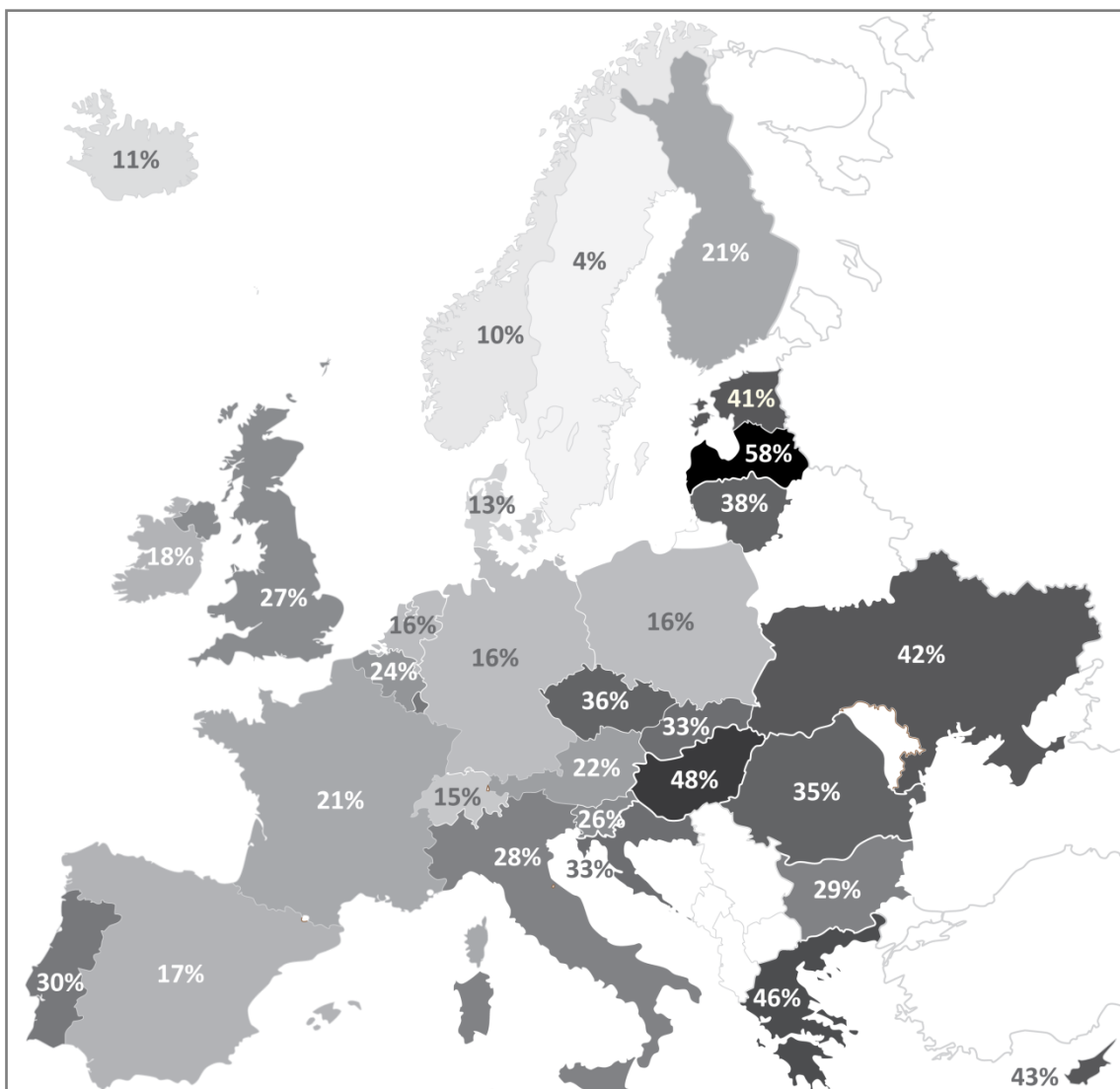
1. ábra: DEREK-értékek a legfrissebb adatok alapján¹⁴

A keleti blokkban lényegesen magasabb az attitűd-szélsőségesek aránya, mint a nyugati demokráciákban. A DEREK értéke a nyugati blokkban csupán 4 százalék, miközben a volt szocialista államokban ennek a duplája. A kategóriák szintjén a *rendszerellenességben* és a *jobboldali értékorientációban* tapasztalható a legnagyobb különbség (9%, illetve 14% a kelet-európai országok javára). Az *előítéletesség* vonatkozásában mértük a legkisebb különbséget, ami részben annak köszönhető, hogy a nyugat-európai csoportban minden ötödik válaszadó szélsőségesen elutasító véleményt fejezett ki. Ezen a téren csökkent a különbség Kelet és Nyugat közt, ugyanis a bevándorlással kapcsolatos társadalmi konfliktusoknak köszönhetően Nyugat-Európában is nőtt az *előítéletesség és a jóléti sovínizmus* – a gazdasági aggodalmaktól függetlenül.

	DEREK	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszerellenesség	értékorientáció	félelem	Értékítélet	Közérzet
KKE	8%	26%	25%	28%	16%	9%	8%
NYE	4%	20%	16%	14%	9%	4%	4%

4. táblázat: Lakosságszámmal súlyozott régiós átlagok az ESS5 hullám alapján

¹⁴ ESS5 (2010) BE, BG, CZ, DK, EE, FI, FR, DE, HU, NL, NO, PL, PT, SI, ES, CH, UK; ESS4 (2008): HR, CY, EL, IE, LV, LT, RO, SK, UA; ESS3 (2006): AT; ESS2 (2004) IT, IS, LU

2. ábra: Az előítéletesség és jóléti sovinizmus kategória értékei a legfrissebb adatok alapján (ess5: BE, BG, CZ, DK, EE, FI, FR, DE, HU, NL, NO, PL, PT, SI, ES, CH, UK; ess4: HR, CY, EL, IE, LV, LT, RO, SK, UA; ess3: AT; ess2: IT, IS, LU)

Keleti és nyugati blokkok indexértékeinek változása az utolsó két hullámban

Az ESS negyedik hullámához viszonyítva ellentétes folyamatok figyelhetők meg a közép-kelet-európai és a nyugat-európai államok esetében. 2009 óta a most vizsgált 18 országból nyolc esetben nőtt, tíz esetben pedig csökkent, vagy nem változott az *előítéletesség és jóléti sovinizmus*. Hét nyugati demokráciában emelkedett az előítéletesség, Svájcban, Belgiumban és Finnországban pedig legalább 4 százalékponttal. Ugyanakkor a posztoszocialista országok többségében csökkent az előítéletesség mértéke: Magyarországon, Észtországban és Bulgáriában 5, illetve 6 százalékponttal. A látványos kivétel ebben a körben Csehország, ahol az előítéletesek lakosságon belüli aránya több mint 4 százalékponttal növekedett.

	DEREX index (változás, %)	Előítéletesség (változás, %)	Rendszer- ellenesség (változás, %)	Értékorientáció (változás, %)	Félelem (változás, %)
Belgium	3% (0)	24% (+5)	13% (+2)	10% (-2)	7% (0)
Dánia	1% (0)	13% (-1)	4% (+1)	12% (-1)	3% (-1)
Egyesült Királyság	4% (-1)	27% (+2)	19% (+2)	14% (+1)	10% (-1)
Finnország	1% (0)	21% (+5)	6% (+2)	15% (0)	3% (0)
Franciaország	6% (+1)	21% (+3)	20% (+5)	15% (0)	14% (-)
Hollandia	1% (0)	16% (+3)	5% (0)	10% (+1)	3% (-1)
Németország	3% (0)	16% (+1)	15% (+4)	12% (+2)	9% (0)
Norvégia	1% (0)	10% (0)	3% (-1)	11% (+1)	3% (0)
Portugália	11% (+4)	30% (0)	37% (+10)	10% (0)	19% (+1)
Spanyolország	4% (+1)	17% (-2)	18% (+8)	20% (-5)	8% (+1)
Svájc	1% (0)	15% (+4)	7% (+2)	15% (+3)	4% (+1)
Svédország	1% (0)	4% (-1)	3% (-2)	10% (+2)	4% (0)
Bulgária	18% (-7)	29% (-6)	45% (-13)	30% (0)	39% (-4)
Csehország	8% (+1)	35% (+4)	28% (+2)	20% (0)	14% (+1)
Észtország	4% (-2)	41% (-5)	15% (-5)	11% (0)	12% (-1)
Lengyelország	5% (-1)	16% (-1)	22% (-5)	30% (+2)	12% (-2)
Magyarország	11% (-10)	48% (-5)	20% (-26)	32% (+5)	19% (-8)
Szlovénia	8% (+2)	26% (0)	35% (+20)	19% (0)	14% (+3)

5. táblázat: A DEREK index és a kategóriák értékei 2011-ben, zárójelben a változás 2009 és 2011 között

A *jobboldali értékorientáció* szintje csupán három országban (Belgium, Dánia, Spanyolország) csökkent 2009 óta, nyolc országban viszont emelkedett. legnagyobb mértékben éppen hazánkban, 5 százalékponttal. A posztoszocialista országok hektikusabb változásokat mutatnak: Bulgáriában és Magyarországon például 7, illetve 10 százalékponttal csökkent a DEREK index értéke, elsősorban a rendszerellenes attitűdök csökkenésének köszönhetően, azonban még így is az élmezőnyben (az első négy ország között) szerepelnek.

Míg a keleti blokkban némileg csökkent az attitűd-szélsőségesek aránya (a DEREK 3, a rendszerellenesség 8 százalékponttal mérséklődött), addig a nyugati demokráciákban az emelkedés a jellemzőbb (a DEREK-összérték 1, az előítéletesség 2, a rendszerellenesség pedig 4 százalékponttal emelkedett). Kiemelendő Portugália, ahol 4 százalékponttal nőtt a DEREK értéke.

	DEREK	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer- ellenesség	érték- orientáció	félelem	Értékítélet	Közérzet
KKE	8% (-3%)	26% (-1%)	25% (-8%)	28% (+2%)	16% (-3%)	9% (-)	8% (-3%)
NYE	4% (+1%)	20% (+2%)	16% (+4%)	14% (-)	9% (-1%)	4% (-)	4% (+1%)

6. táblázat: Lakosságszámmal súlyozott régiós átlagok az ess5 hullám alapján, zárójelben az ess4-hez viszonyított változás

Magyarország helyzete a többi posztoszocialista ország között

Magyarország Bulgária után a második helyen áll az új országok mezőnyében (ha a legutóbbi adatfelvétel adatait is figyelembe vesszük, akkor azonban Lettországon, Ukrajnában, és Romániában is magasabb értékeket láthatunk). Az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* hazánkban kiemelkedően magas (48%). A Társi kutatásaiból azt is tudjuk, mely etnikai csoportok bevándorlásával szemben legelutasítóbbak a magyar válaszadók: a romák, arabok és románok menedékkérelmét utasítanak vissza leginkább (Sik, 2011). Érdekes, hogy Magyarországot előítéletesség terén az egyébként legalacsonyabb DEREK-értéket mutató Észtország követi (ami úgy lehetséges, hogy a magas idegenellenesség nem jár együtt arendszerellenesség, jobboldali értékorientáció és félelem magas értékeivel). A 20 százalékos rendszerellenesség érték a második legalacsonyabb a régióban, de ez leginkább az adatfelvétel meglehetősen speciális időpontjának köszönhető (erről ld. még lent a 4. ábrát, illetve a keretes részt). A *jobboldali értékorientáció* szintje a vizsgált országok mezőnyében Magyarországon a legmagasabb, és még erősödést is mutatott az elmúlt időszakban. A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* pedig csak Bulgáriában magasabb, mint Magyarországon.

Köszönhetően az első és a harmadik kategóriában elfoglalt vezető helyünknek, az Értékítélet dimenzió messze hazánkban a legnagyobb, és jóval meghaladja a kelet-európai átlagot is. A Közérzet index átlag körüli értéket mutat.

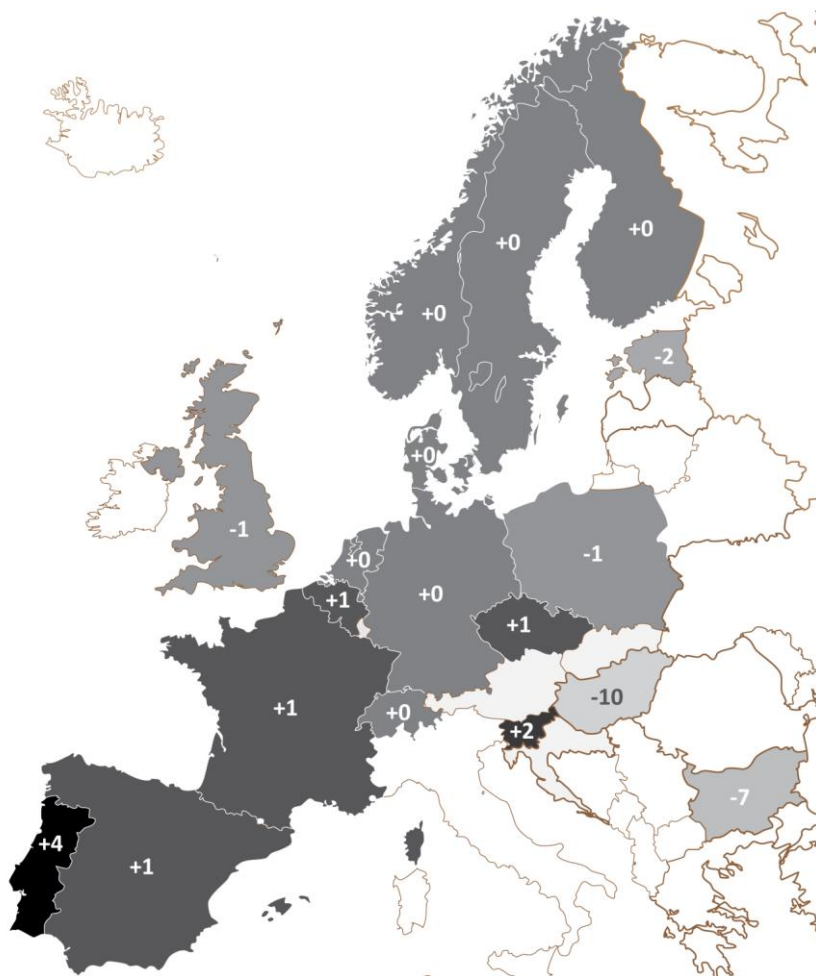
	DEREK	kategóriák				dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értékítélet	Közérzet
Bulgária	18%	29%	45%	30%	39%	9%	26%
Csehország	8%	36%	28%	20%	14%	9%	8%
Észtország	4%	41%	15%	11%	12%	5%	5%
Lengyelország	5%	16%	22%	30%	12%	7%	5%
Magyarország	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%
Szlovénia	8%	26%	35%	19%	14%	7%	8%
KKE átlag	8%	26%	25%	28%	16%	9%	8%

7. táblázat: A DEREK, a kategóriák és a dimenziók értékei hat közép-kelet-európai társadalomban, az ess5 hullám adatai alapján

A DEREK változásának területi eloszlása

Az index értékében a legnagyobb mértékű csökkenést Magyarországon és Bulgáriában mértük, igaz, ebben a két országban korábban kiugró szinten volt az index, és a csökkenés ellenére is magasán maradt.

Észtországban szintén visszaesett a DEREK, csakúgy, mint Lengyelországban; utóbbi esetében a 2005-ös csúcs óta a radikalizmus fokozatos csökkenése figyelhető meg. Délnyugat-Európában ugyanakkor nőtt az index, különösen Portugáliában, ahol most 4 százalékkal haladja meg a negyedik hullám során mért értéket. Spanyolországban, Franciaországban és Belgiumban is kismértékben nőtt a jobboldali extrémizmus iránti attitűdinális igény. A volt szocialista országok közül kettőben láthattunk emelkedést: Csehországban egy, Szlovéniában két százalékpontosat.

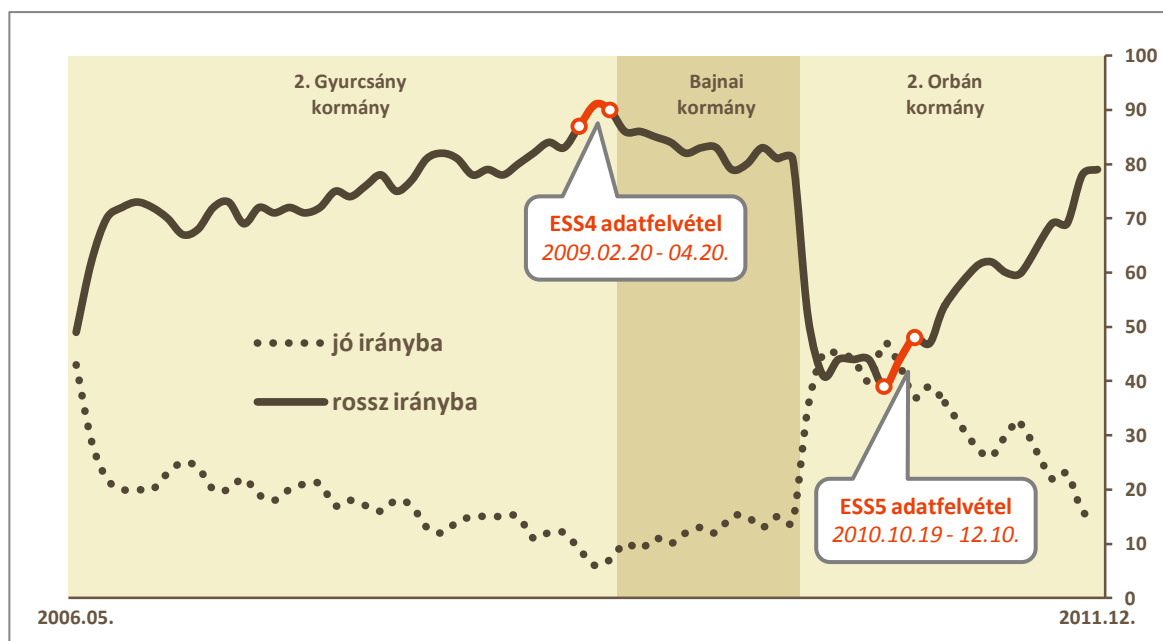

3. ábra: A DEREX változása az ess4 és ess5 hullámok között 18 európai államban

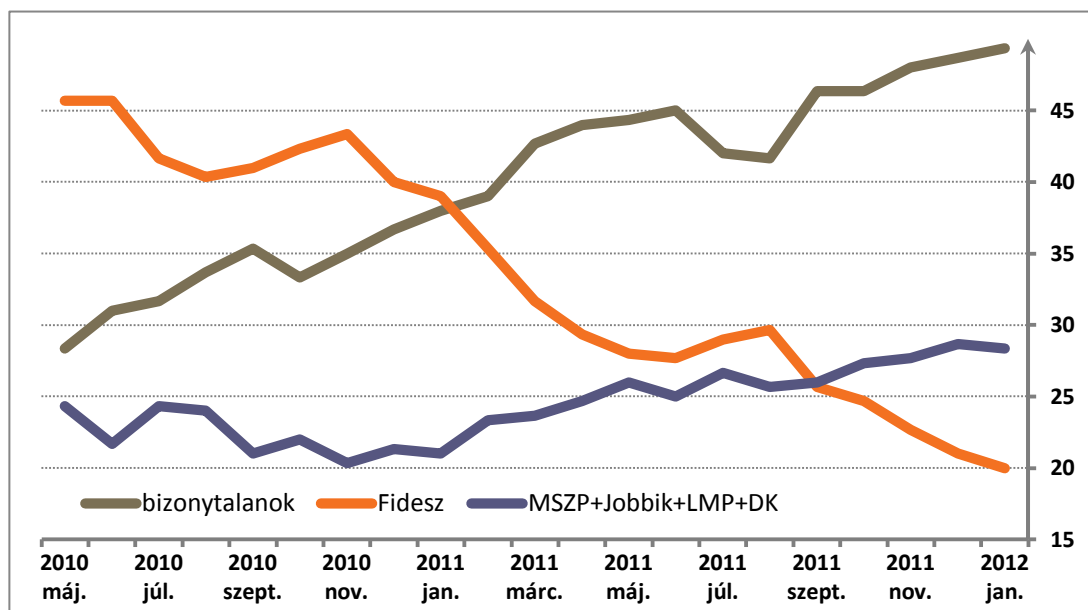
Az adatok magyarországi változásának értékeléséhez érdemes figyelembe venni az utolsó két adatfelvétel („tipikusnak” nem mondható) időpontját. A 2008-2000-es adatfelvétel idején ugyanis a közhangulat mélyponton volt, a 2010-es hullámnál pedig még tartott a választás utáni „eufória”.

A negyedik hullám adatfelvétele 2009. február 20. és április 20. között zajlott. Emlékeztet, hogy Gyurcsány Ferenc akkori miniszterelnök lemondása is éppen erre az időszakra esett. A politikai-gazdasági válság miatti rendkívül kedvezőtlen közhangulatot a DEREX értékei is visszatükrözik: a rendszerellenesek aránya 46 százalékos volt ekkor. Mivel az előítéletesség, a jobboldali értékorientáció és a pesszimizmus kevésbé változik dinamikusán, a rendszerellenes érzületek erősödése a DEREX összértékét mind magyar, mind nemzetközi összehasonlításban kiugróan magas szintre (21%) emelte. A 34 ország sorrendjében az ötödik helyre kerültünk; csak Bulgária, Lettország, Törökország, és Ukrajna maradt előttünk.

Az ötödik hullám adatfelvétele 2010. október 19. és december 10. között zajlott, a Fidesz számára elsöprő győzelmet okozó országgyűlési, majd önkormányzati választások után. A választók új kormány iránti bizalma és optimizmusa ekkor volt a tetőponton (ld. a Medián adatait a 4., illetve az átlagolt kormány-ellenzék támogatottsági adatokat az 5. ábrán), ez pedig visszatükröződött a rendszerellenesek felére csökkenő arányában is. (azóta – például a Medián kutatásai szerint – ismét jelentősen romlott a közhangulat és a közbizalom, de ez csak a következő, várhatóan 2012 második felében sorra kerülő ESS adatfelvétel eredményeiben tükröződhet vissza).

4. ábra: Általában véve milyen irányba mennek a dolgok Magyarországon? Forrás: Medián¹⁵

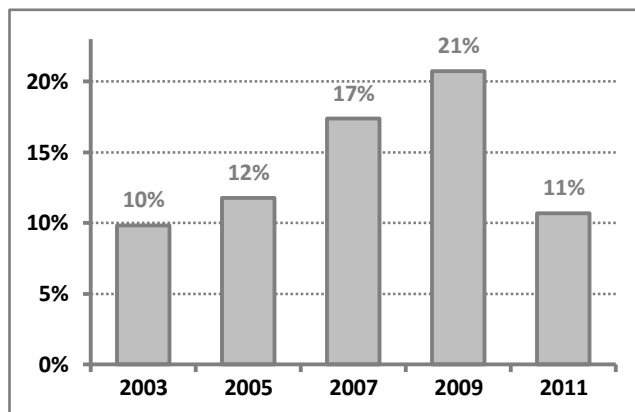

5. ábra: A Fidesz és az ellenzék támogatottsága az összes választókorú körében, valamint a bizonytalanok aránya (a Medián, a Szonda-Ipsos és a Tárki méréseinek átlaga)

¹⁵ <http://www.median.hu/object.52e79dc7-adcc-4f25-9ed4-4baabb89553b.ivy>

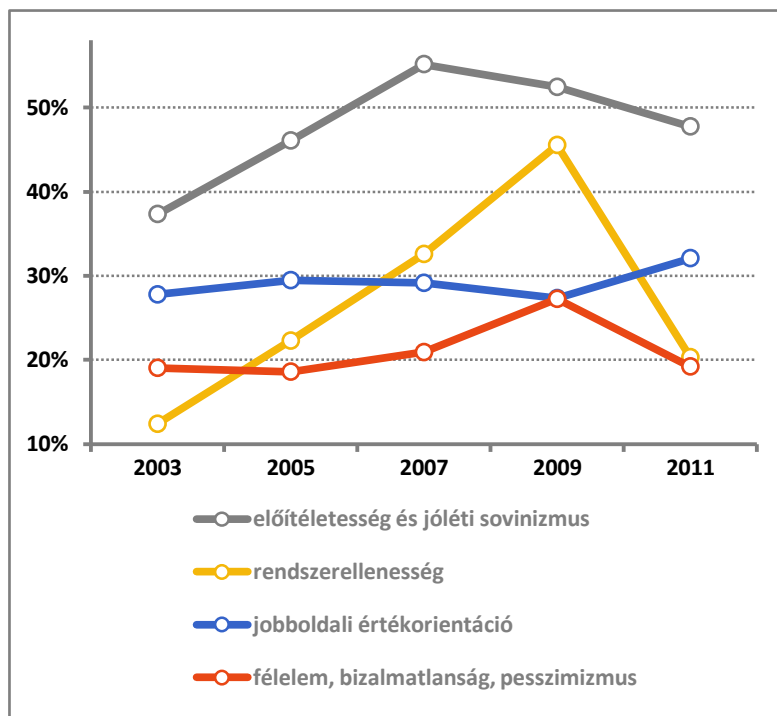
A DEREX időbeli változása

Az ötödik hullámban tehát az attitűd szélsőségeinek aránya jelentősen, 10 százalékkal visszaesett. Az index így megközelíti a 2003-as első hullám során mért értéket.

6. ábra: A DEREX alakulása hazánkban (ess1-ess5)

Jelentősen (27-ről 19 százalékra) csökkent az erős félelemmel és pesszimizmussal jellemezhető válaszadók, és minimálisan (52-ről 48 százalékra) mérséklődött az előítéletesek aránya. A *jobboldali értékkorientáció* viszont az elmúlt évek enyhe csökkenése után emelkedett (27-ről 32 százalékra), értéke most a legmagasabb. Ez azt mutatja, hogy a pártpolitikai jobbrtolódást az értékek terén is egyfajta "jobbra rendeződés" követte.

7. ábra: A kategóriák értékeinek változása hazánkban (ess1-ess5)

Az első és a harmadik kategóriát egyesítő Értékítélet dimenzió egy százalékpontos emelkedést követően 16 százalékon áll. A másik két kategóriát egyesítő Közérzet tíz százalékpontos csökkenést mutat, értéke most csupán 7 százalék.

A DEREK magyarországi változékonyságának jellemzői

Megfigyelhető, hogy az alacsonyabb DEREK-értékekkel jellemezhető országokban rendszerint csak minimális ingadozást tapasztalunk, az index lényegében stabilnak mondható. A magas értéket is mutató országokban azonban a DEREK rendszerint volatilisabb mutató. Lettországon például a harmadik és a negyedik hullám között 12%-ról 21%-ra ugrott az index, Ukrajnában pedig a második és a harmadik hullám között változott a DEREK értéke 12-ről 26 százalékra. Ide sorolhatjuk hazánkat is, ahol az első négy hullámban fokozatosan emelkedett az index 10%-ról 21 százalékra, majd az utolsó hullámban visszaesett 11 százalékra.

A legalább három hullámban részt vett 23 országból 16-nál a rendszerellenesség mutatta a legnagyobb változékonyságot. A rendszerellenesség alindex esetében 25 pont, az előítéletességnél 16 pont a volatilitási mutató értéke¹⁶. A másik két kategória ennél kisebb (11, illetve 13 pontos) volatilitást mutatott.

	előítéletesség	rendszer- ellenesség	érték-orientáció	félelem
AT	16	7	13	8
BE	22	13	14	12
BG	13	17	7	7
CZ	14	14	5	6
DK	19	22	7	8
EE	5	39	12	10
FI	13	21	3	12
FR	15	10	8	8
DE	29	22	12	10
EL	8	40	13	9
HU	13	55	7	20
IE	12	24	19	13
NL	30	23	7	16
NO	11	20	8	17
PL	17	28	6	17
PT	10	30	13	9
SK	13	39	21	23
SI	9	30	4	14
ES	14	23	18	20
SE	26	42	13	21
CH	29	11	22	11
UA	23	43	6	18
UK	9	10	5	12
ÁTLAG	16	25	11	13

8. táblázat: Az egyes kategóriák volatilitása

¹⁶ A legalább három hullámban részt vett országok esetén a kategóriák abszolút százalékos változásainak átlagát osztottuk a kategória átlagával. (Pl.: $100 \cdot [\text{ABS}(\text{ess2}-\text{ess1}) + \text{ABS}(\text{ess3}-\text{ess2}) + \text{ABS}(\text{ess4}-\text{ess3}) + \text{ABS}(\text{ess5}-\text{ess4})] / [4 \cdot \text{ÁTLAG}(\text{ess1}:\text{ess5})]$)

A rendszerellenesség Magyarországon a nemzetközi mezőnyben is a legszélsőségesebb kilengéseket mutatja. A szélsőségesen rendszerellenesek aránya a magyar társadalomban az öt hullám során a következőképpen alakult: 12% - 22% - 33% - 46% - 20%. Látható, hogy a 2009-ig tartó emelkedést 2010-ben követte jelentős visszaesés.

	ess1	ess2	ess3	ess4	ess5
Országgyűlés	11%	20%	25%	39%	16%
politikuskok	16%	30%	38%	50%	28%
jogrendszer	10%	13%	15%	22%	11%
rendőrség	12%	7%	11%	17%	10%
Európai Parlament	5%	8%	10%	18%	10%
ENSZ	5%	7%	7%	14%	9%
kormány munkája	9%	22%	38%	51%	14%
demokrácia működése	8%	13%	22%	29%	11%

8. ábra: szélsőségesen bizalmatlanok, elégedetlenek arányának változása az ess1-ess5 hullámok során

Jól látható (8.ábra), hogy az általános belpolitikai elégedetlenség kihat a független és a nemzetközi intézmények megítélésére is, az általános közhangulat tehát minden hazai és külföldi politikai szereplő megítélésére rávetül. Miközben a negyedik hullámra jelentősen megnőtt a hazai demokratikus intézményrendszer iránti bizalmatlanság, ugyanezt a trendet követte az ENSZ, illetve az Európai Parlament megítélése is.

Attitűd-szélsőségesek vizsgálata Magyarországon szociodemográfiai háttérváltozók mentén

Életkor

Az adatok alapján az idősebb, de még nyugdíj előtt álló korosztály a leginkább fogékony a radikális jobboldal eszméire. Míg a 30 évnél fiatalabbak esetén a DEREK értéke 8 százalék, addig az 50 és 59 év közöttiek körében 14 százalékos eredményt kaptunk. A kategóriák szintjén ez az életkori sajátosság leginkább az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* értékében nyilvánul meg. Az azonos neműek kapcsolatát elutasítók aránya kétszer akkora az 50 felettiek között, mint a fiatalabbak esetében, a 70 évnél idősebb korcsoport 17 százaléka egyáltalán nem értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy a meleg és a leszbikusok szabadon élhessék az életüket. A bevándorlásellenes attitűd is jellemzően az idősebbek körében magasabb, itt azonban – ellentétben a homofóbiánál tapasztaltakkal – nem a legidősebbek, hanem a még aktív korú, 50-60 év közöttiek a leginkább elutasítók. Ebben vélhetően szerepet játszik az érintett korosztály munkaerő-piaci sérülékenysége és az ebből következő bevándorlással kapcsolatos félelem is. Ezt erősíti az is, hogy a bevándorlók kultúrára gyakorolt negatív hatását nem ítélik meg olyan kedvezőtlenül, mint a gazdasági hatásokat.

	DEREX	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értéktétel	Közérzet
17-29 éves	8%	35%	19%	22%	16%	10%	7%
30-39 éves	10%	45%	25%	28%	14%	14%	7%
40-49 éves	10%	47%	19%	33%	21%	16%	8%
50-59 éves	14%	54%	21%	33%	27%	17%	8%
60-69 éves	11%	52%	19%	33%	18%	16%	6%
70+ éves	11%	57%	17%	51%	21%	29%	6%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

9. táblázat: A DEREX, a kategóriák és a dimenziók értékei az egyes korcsoportokban, az ess5 (2011) hullám adatai alapján

A *jobboldali értékorientáció* kategóriában is a 70 felettiiek között tapasztaltuk a legmagasabb, jóval az átlag feletti értéket. Ez elsősorban a kiemelkedően erős vallásosságnak és tradicionalizmusnak köszönhető, de a rendpárti nézetek tekintetében is magasabb értékeket találunk az idősebb korcsoportokban.

A *Rendszerellenesség* alindex esetében nem jelenik meg a fenti életkori trend. Egy-egy korcsoport tér el az átlagtól felfelé, illetve lefelé: míg a válaszadók összességének ötöde, addig a 30-40 közöttiek negyede, a 70 felettieknek pedig csak hatoda vallott szélsőségesen rendszerellenes nézeteket. Ez a két eltérés a kategória minden aspektusában (politikai elittel szembeni bizalmatlanság, jogrendszerrel és jogalkotókkal szembeni bizalmatlanság, nemzetközi szervezetek iránti bizalmatlanság, illetve a politikai rendszerrel való elégedetlenség) megjelent.

A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* szintje az 50-60 év közötti korcsoportban a legmagasabb (27 százalék), ami lényegesen több, mint a 19%-os átlag, és közel duplája a 30-40 közöttiek esetében mért 14 százalékos értéknek. Ebben a korosztályban a legmagasabb az embertársakkal szembeni bizalmatlanság, a társadalmi tőke hiányának mértéke, valamint az életükkel szélsőségesen elégedetlenek aránya is. Miközben a 30-40 közöttiek esetében a legmagasabb a rendszerellenesek aránya, addig ebben a kategóriában épp az ő körükben tapasztaltuk a legalacsonyabb értéket, annak ellenére is, hogy az ország gazdasági állapotával – összhangban a *Rendszerellenesség* mértékével – ők a leginkább elégedetlenek. Ez elsősorban a többi korcsoportéhoz képest magas társadalmi tőkének és biztonságérzetnek tudható be.

Az első hullám során tapasztaltakhoz képest jelentős hangsúlyeltolódás nem történt: továbbra is az 50 és 60 év közöttiek körében a legmagasabb az index értéke. Bár a harminc évnél fiatalabbak a legkevésbé fogékonyak, körükben mértük az index legnagyobb emelkedését. A nyugdíjasok között ugyanakkor kismértékben csökkent az arány. Ez azt jelenti, hogy a fiatalok és idősek közötti különbség csökken, a köztük lévő eltérés egyáltalán nem szakadékszerű (a legfiatalabb korosztályban 8, a legidősebb korosztályban 11 százalék a DEREX értéke).

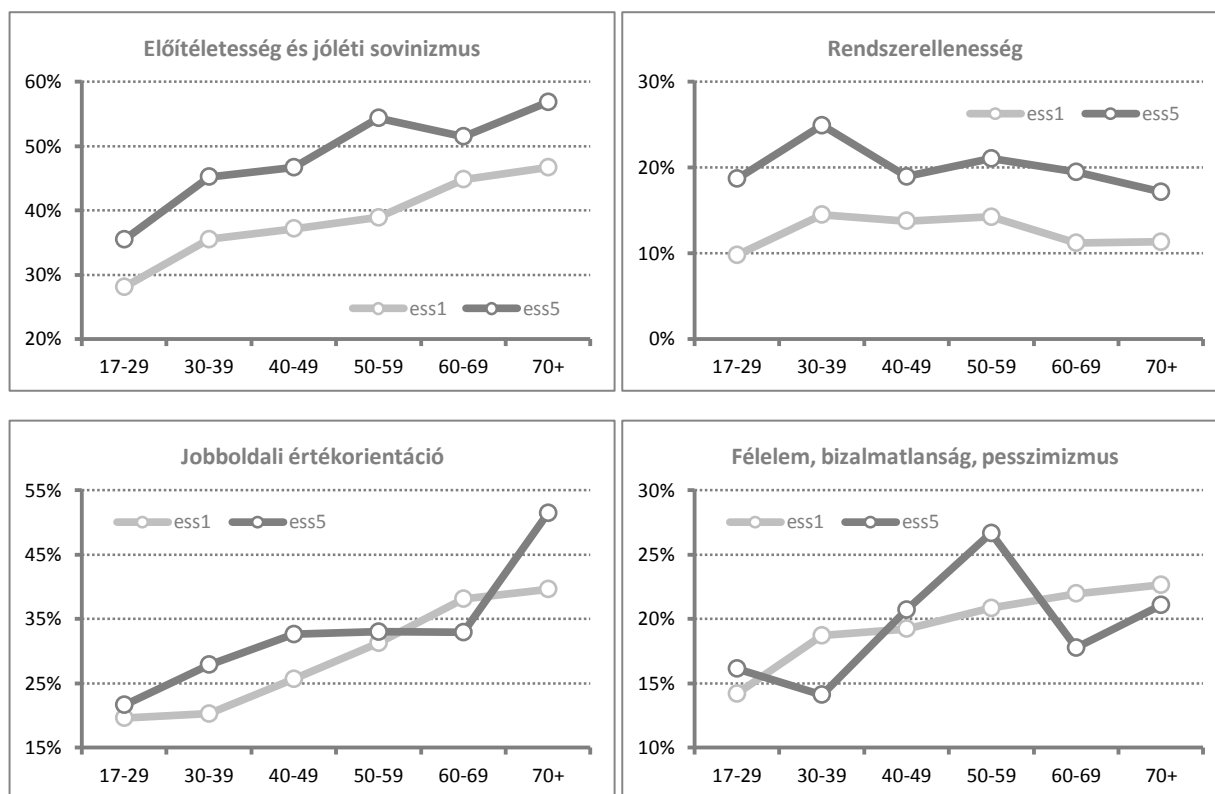
	ess1	ess5
17-29 éves	6%	8%
30-39 éves	10%	10%
40-49 éves	9%	10%
50-59 éves	13%	14%
60-69 éves	12%	11%
70+ éves	12%	11%
TELJES NÉPESSÉG	10%	11%

10. táblázat: A DEREX értékei az egyes korcsoportokban, az ess1 (2003) és az ess5 (2011) hullámok adatai alapján

	ess5
17-29 éves	9%
30-39 éves	8%
40-49 éves	7%
50-59 éves	5%
60-69 éves	5%
70+ éves	0%
TELJES NÉPESSÉG	6%

11. táblázat: A Jobbik támogatottsága az egyes korcsoportokban

A kategóriák közül az *előítéletesség és jóléti sovinizmus*, valamint a *rendszerellenesség* esetében nem változott érdemben a korcsoporti eloszlás az első hullámhoz képest. Előbbinél az 50-60 év közöttiekénél tapasztalható a legnagyobb mértékű növekedés, utóbbinál pedig a két fiatal korcsoportban. A *jobboldali értékorientáció* korábban az életkorral folyamatosan nőtt. Ez mára sokat változott: a 40-70 közöttiek esetében az index értéke megegyezik, a 70 feletti csoportban viszont lényegesen magasabb, mint az első hullám alapján számított arány. A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* vonatkozásában tapasztalható a legnagyobb változás: míg a 30-40 és a 60-70 közöttiekénél 5 százalékponttal csökkent az index értéke, addig az 50-60-as korcsoportban 6 százalékponttal nőtt.

9. ábra: A négy kategória értékei az egyes korcsoportokban az ess1 és ess5 hullámok alapján

Nemi eloszlás

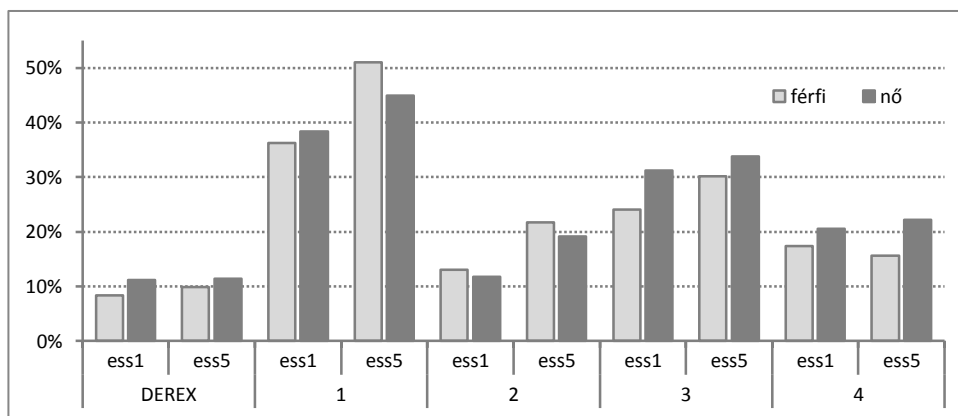
A nők és a férfiak között nincs szignifikáns különbség a szélsőjobboldali eszmék iránti nyitottság vonatkozásában. A kategóriák szerinti bontásban azonban már tapasztalhatók eltérések: míg a férfiak körében 6 százalékponttal magasabb a szélsőségesen előítéletesek aránya (*előítéletesség és jóléti sovinizmus*), addig ugyanekkora különbség tapasztalható a nők javára a *félelem, bizalmatlanság*,

pesszimizmus terén. Ennél kisebb az eltérés a *rendszerellenesség*, valamint a *jobboldali értékorientáció* vonatkozásában. Előbbinél a férfiak, utóbbinál a nők körében láthatunk némileg magasabb nagyobb arányokat.

	DEREX	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értéktétel	Közérzet
férfiak	10%	51%	22%	30%	16%	16%	7%
nők	11%	45%	19%	34%	22%	16%	7%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

12. táblázat: A DEREK, a kategóriák és a dimenziók értékei a férfiak és a nők között, az ess5 hullám adatai alapján

Az indexek eloszlásában a mostani adatok nem mutatnak érdemi eltérést az egyes nemek között az első hullámhoz képest. Egyedül az *előítéletesség* és *jóléti sovinizmus* kategóriában történt változás a sorrendben: míg 2003-ban a nők között voltak többen a homofóbok és a bevándorlókkal szemben elutasítók, addig a legutolsó hullámban a férfiak már jócskán megelőzik e tekintetben a nőket.

10. ábra: A DEREK és a négy kategória értékei a férfiak és a nők körében, az ess1 és az ess5 hullámok adatai alapján

Iskolai végzettség

Az iskolai végzettség az egyik olyan szociodemográfiai háttérváltozó, amely mentén a legmarkánsabb különbségek tapasztalhatók a DEREK értékében. Miközben a felsőfokú végzettséggel rendelkezők mindössze 3 százaléka tartozik az attitűd-szélsőséges csoportba, addig azok között, akiknek legfeljebb általános iskolai végzettségük van, 16 százaléka ez az arány.

	DEREX	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értéktétel	Közérzet
max. 8 általános	16%	52%	20%	34%	29%	19%	11%
szakmunkásképző	13%	58%	24%	29%	23%	17%	9%
érettségi	9%	43%	20%	34%	15%	16%	6%
felsőfokú	3%	35%	14%	30%	8%	14%	2%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

13. táblázat: A DEREK, a kategóriák és a dimenziók értékei a legmagasabb iskolai végzettség szerinti csoportokban, az ess5 hullám adatai alapján

Bár a DEREK összérték vonatkozásában nagyon látványos a különböző iskolázottságú csoportok közötti eltérés, az egyes kategóriák esetében már nem mindig beszélhetünk erről. Az *előítéletesség* és *jóléti sovinizmus* a szakmunkás végzettségűek esetén a legmagasabb. Noha itt is a diplomások

körében tapasztaltuk a legalacsonyabb értéket, ez is 35 százalék, azaz a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek is bő harmada vall szélsőségesen elutasító nézeteket a melegekről és/vagy a bevándorlókról. Ez alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy a Jobbik szimpatizánsai között jócskán találhatók diplomások is¹⁷.

A *Rendszerellenesség* is – hasonlóan az első kategóriához – a diplomások között a legalacsonyabb, míg a szakmunkás végzettségűek körében a legmagasabb. A *jobboldali értékorientáció* szintje viszont épp e két csoporton belül az alacsonyabb. Az érettségizettek, illetve a legfeljebb általános iskolai végzettségűek között pedig – egyaránt 34 %-kal – magasabb. A politikai bal-jobb skálán a magukat jobb szélre pozicionálók ugyanakkor a magasabb végzettségűek között vannak nagyobb arányban: az érettségizettek, diplomások 15 százaléka vallotta magát szélsőjobboldalinak, míg az érettségivel nem rendelkezőknek a 13 százaléka.

A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* szintje az iskolai végzettség emelkedésével csökken. A főiskolát, egyetemet végzettek között csupán 8 százalék került ebbe a kategóriába, a 8 általánost végzetteknek viszont már közel 30 százaléka. Ez elsősorban a saját anyagi helyzetük miatti aggodalomból adódik (utóbbi kategória 29 százaléka csak nagyon nehezen él meg a jövedelméből), az ország gazdasági helyzete miatt ők aggódnak a legkevésbé. Sokatmondó az is, hogy az embertársaik iránti bizalmatlanság is körükben a legnagyobb mértékű: 19 százalékuk úgy nyilatkozott, hogy a legtöbb emberben nem lehet megbízni és nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban.

Mivel a kategóriákban legtöbbször teljesül a „magasabb végzettség – alacsonyabb indexérték”-elv, ezért ez megjelenik a két dimenzió szintjén is. Az eredmények alapján a *Közérzetet* befolyásolja nagyobb mértékben az iskolázottság szintje: itt 2, illetve 11 százalék a mért legalacsonyabb és legmagasabb érték. Az *Értékítélet* – bár a diplomások között a legkisebb az értéke – nem mutat ennyire jelentős eltéréseket. A magasan képzettek tehát bizonyos szélsőjobboldali hívószavakra majdnem olyan fogékonyak lehetnek, mint alacsonyabb végzettségű társaik.

A 2003 és 2010 között iskolai végzettség szerint képzett négy csoport sorrendje nem változott. Míg azonban a legfeljebb 8 általánost végzettek között 13-ról 16 százalékra nőtt, addig a diplomások körében 4-ről 3 százalékra csökkent az index értéke.

	ess1 (2003)	ess5 (2010)
max. 8 általános	13%	16%
szakmunkásképző	12%	13%
érettségi	7%	9%
felsőfokú	4%	3%
TELJES NÉPESSÉG	10%	11%

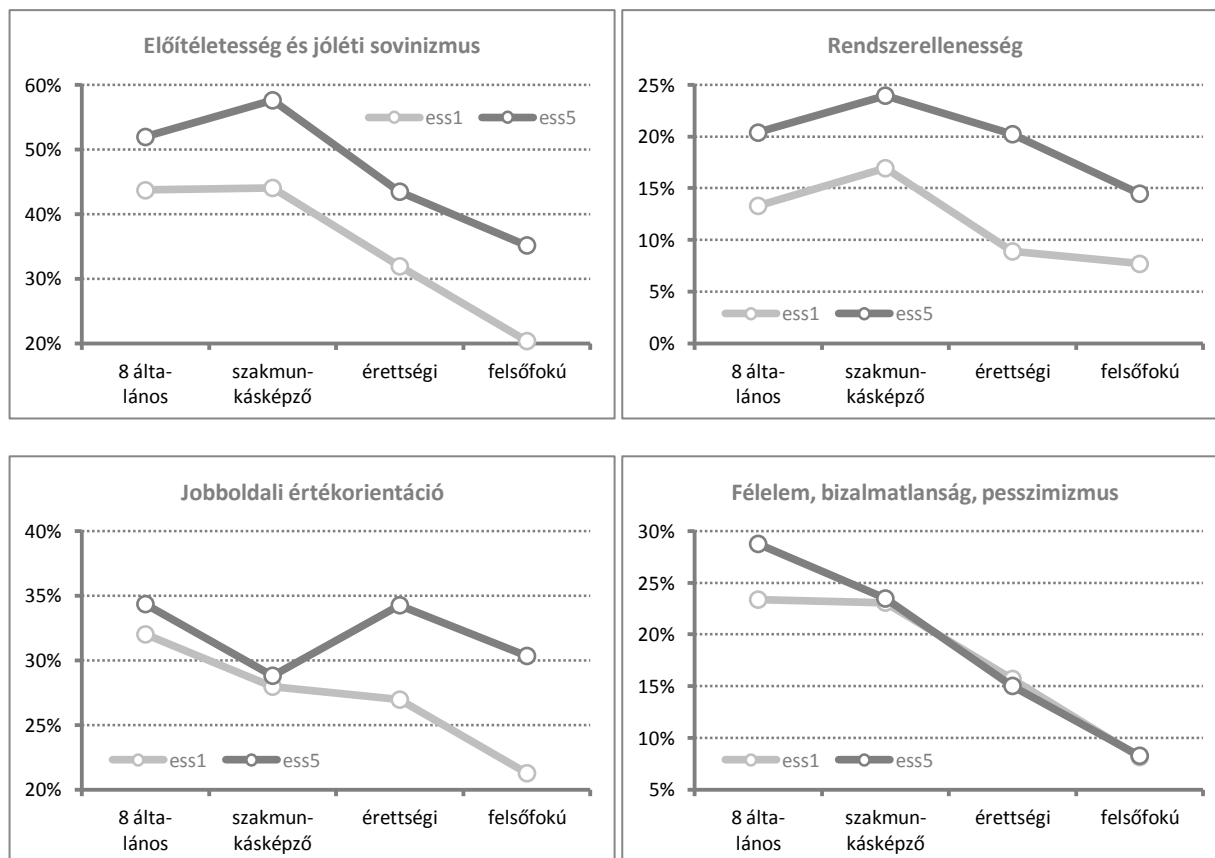
14. táblázat: A DEREK értéke a legmagasabb iskolai végzettség szerint, az ess1 és az ess5 hullámok adatai alapján

	ess5
max. 8 általános	5%
szakmunkásképző	6%
érettségi	7%
felsőfokú	6%
TELJES NÉPESSÉG	6%

15. táblázat: A Jobbik támogatottsága legmagasabb iskolai végzettség szerint

¹⁷ A 2011. április-június közötti Társi Omnibusz kutatás szerint a Jobbik szimpatizánsok 15 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel, 41 százalékuk pedig érettségizett. (n=3040)

A kategóriák szintjén az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* a felsőfokú és a szakmunkás végzettségűek között nőtt a legnagyobb mértékben (15, illetve 14 százalékponttal). A *rendszerellenesség* viszont az érettségizettek körében emelkedett számottevő mértékben (11 százalékponttal). A *jobboldali értékkorientáció* az általánost, vagy szakmunkást végzettek esetében lényegében nem változott, a másik két csoporton belül viszont jelentős mértékben emelkedett. A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* a legképzetlenebbek körében mutat emelkedést, a másik három csoportban az értéke nem változott.

11. ábra: A DEREK négy kategóriájának értékei a legmagasabb iskolai végzettség szerinti csoportokban, az ess1 és az ess5 hullámok adatai alapján

Településtípus

A DEREK értékében nincs szignifikáns különbség a kistelepüléseken, illetve a nagyvárosokban élők között. Bár az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* tekintetében sem mértünk eltérést, a kategória összetevői esetében vannak lényegi különbségek: a homofóbia legkevésbé a nagyvárosokban élők körében (6%), míg leginkább a falvakban élők között (12%) jelenik meg. A bevándorlásellenesség pedig a falvakban és a nagyvárosokban erősebb.

	DEREX	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értékitélet	Közérzet
nagyváros	10%	48%	22%	34%	17%	18%	7%
kisváros	11%	48%	20%	34%	21%	15%	7%
falu	11%	48%	19%	29%	19%	16%	8%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

16. táblázat: A DEREK, a kategóriák és a dimenziók értékei a lakóhely mérete szerinti csoportokban, az ess5 hullám adatai alapján

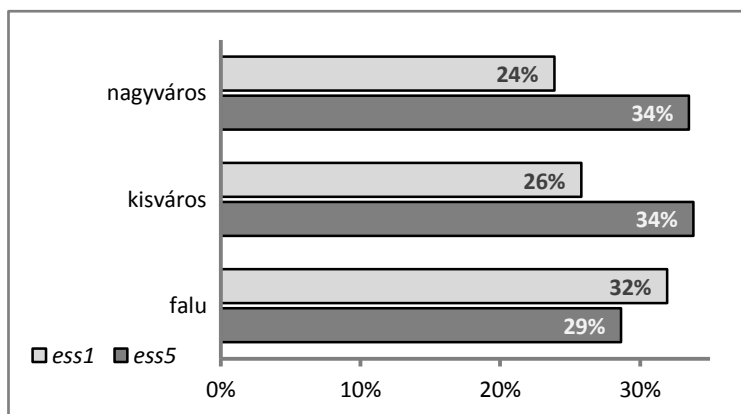
A *rendszerellenesség* vonatkozásában csak kis eltérések mérhetők, itt a nagyvárosiak között található nagyobb arányban az intézményekben szélsőségesen bizalmatlan válaszadók. A *jobboldali értékorientáció* a falvakban öt százalékponttal alacsonyabb, mint a városokban élők körében. A kategórián belül kiemelendő, hogy a bal-jobb skálán önmagukat szélsőjobbra helyezők a nagyvárosokban vannak a legtöbben (18%), míg a falvakban a legkevesebben (12%), a tradicionalizmus viszont a falvakban és a nagyvárosokban magasabb, míg a kisvárosokban alacsonyabb. Ugyanakkor épp ez utóbbi településtípuson élők között vannak a legnagyobb arányban a szélsőségesen rendpárti nézeteket vallók. A magas rendpártiság összefügg azzal, hogy ugyanitt magasabb az egymás iránti bizalmatlanság és az egyéni biztonsággal kapcsolatos aggodalmak szintje is. Emiatt a *félelem*, *bizalmatlanság*, *pesszimizmus* kategóriába a kisvárosokban élők körében esnek a legtöbben.

A dimenziók vonatkozásában a *Közérzet* esetében nem tapasztalható különbség az egyes településtípusok között. Az *Értékitélet* viszont már eltérő: a nagyvárosokban élők között kismértékben nagyobb azok aránya, akikre az előítéletesség éppúgy jellemző, mint a jobboldali értékorientáció.

A legfrissebb adatok alapján nincs eltérés a DEREK értékében aszerint, hogy a válaszadó faluban, vagy éppen városban él. Az első adatfelvétel idején azonban még jelentős különbségeket mértünk: a nagyvárosiak csupán 6 százaléka, míg a falvakban élőknek 13 százaléka vallott szélsőjobboldalra jellemző nézeteket. Miközben a DEREK értéke az ország egészére vonatkozóan alig emelkedett 2003-hoz képest, addig az egyes településtípusokon belül ellentétes folyamatok figyelhetők meg: a falvakban csökkent (13 → 11), a nagyvárosokban nagyobb mértékben (6 → 10), a kisvárosokban kis mértékben (10 → 11) nőtt az index.

Az ESS ötödik hulláma azonos *előítéletesség* és *jóléti sovinizmus* értékeket mutat minden településtípusban. Ugyanakkor az első hullámban még a falvakban élők voltak a leginkább (42%), a nagyvárosiak pedig a legkevesbé (27%) elutasítók. Mára tehát az akkor még meglévő különbségek eltűntek, méghozzá úgy, hogy közben tovább erősödött az előítéletesség, sőt az utolsó adatfelvétel idején településmérettől függetlenül majdnem minden második válaszadó fejezett ki szélsőségesen elutasító véleményt. A *rendszerellenesség* 2003-ban a falvakban volt a legerősebb, ez mostanra megváltozott, a nagyvárosiak körében találjuk a legnagyobb arányban azokat, akik elégedetlenek a politikai rendszerrel, annak szereplőivel, intézményeivel.

12. ábra: Jobboldali értékorientáció változása a lakóhely mérete szerinti csoportokban, az ess1 és az ess5 hullámok adatai alapján

A *jobbboldali értékorientáció* vonatkozásában átrendeződés figyelhető meg. Miközben az első hullám idején a falusiak között volt a legnagyobb az értéke, 2010 végére körükben csökkenés figyelhető meg, míg a városokban és a nagyvárosokban egyaránt nőtt az értékorientáció szintje, 5 százalékponttal meghaladva a falvakban élők között mért értéket. A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* országosan nem változott, az egyes településtípusokban is csak minimális változás figyelhető meg. A kategória összetevői esetében markánsabb változások történtek: a társadalmi bizalmatlanság a kistelepüléseken élők körében a korábbi magasabb szintekről csökkent (13%-ról 8 %-ra), így mostanra e tekintetben nincs különbség falu és város között. A gazdaság állapotával nagyon elégedetlenek aránya korábban a falvakban élők között volt a legmagasabb, ez áttevődött a nagyvárosokba, ahol 6-ról 22 százalékra emelkedett az elégedetlenek aránya. Ez a változás összhangban van a *rendszerellenesség* esetében tapasztaltakkal.

A DEREK esetében kettős folyamat figyelhető meg 2003 és 2010 vége között: az index értéke jelentősen nőtt a nagyvárosokban, miközben csökkent a falvakban. Ennek következtében az első hullámban tapasztalt kétszeres különbség a falu-nagyváros viszonylatban az utolsó adatfelvétellel teljesen eltűnt.

	ess1	ess5
nagyváros	6%	10%
kisváros	10%	11%
falu	13%	11%
TELJES NÉPESSÉG	10%	11%

17. táblázat: A DEREK értékei a lakóhely mérete szerinti csoportokban, az ess1 és az ess5 hullámok adatai alapján

	ess5
nagyváros	5%
kisváros	6%
falu	7%
TELJES NÉPESSÉG	6%

18. táblázat: A Jobbik támogatottsága a lakóhely mérete szerinti csoportokban

Területi elhelyezkedés

A kelet-nyugat törésvonal erőteljesen megjelenik a DEREK értékében a legutóbbi adatfelvétel során. Míg Nyugat-Magyarországon a válaszadók 7 százaléka tekinthető fogékonynak a szélsőjobboldali retorikára, addig a Közép- és Kelet-Magyarországon élőknek a 12 százaléka.

	DEREX	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értéktétel	Közérzet
Közép-Magyarország ¹⁸	12%	47%	20%	32%	20%	17%	6%
Nyugat-Magyarország	7%	49%	21%	30%	15%	16%	7%
Kelet-Magyarország	12%	47%	20%	34%	23%	16%	9%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

19. táblázat: A DEREK, a kategóriák és a dimenziók értékei a lakóhely területi elhelyezkedése szerinti csoportokban, az ess5 (2011) hullám adatai alapján

A kategóriák esetében az látszik, hogy a keleti és a nyugati országrész képviseli a két szélsőértéket, míg Közép-Magyarország valahol a két érték közötti eredményt produkált. Az eltérések az első két kategória esetében nem jelentősek, itt a nyugaton élők között mértünk kissé nagyobb arányokat. Érdekes, hogy általában a bevándorlással kapcsolatban a Dunától nyugatra élők a leginkább elutasítók, ugyanakkor a bevándorlók gazdaságra, kultúrára, életre gyakorolt hatását kevésbé látják károsnak, mint a keletebbre élők. A *jobboldali értékorientáció*, valamint a *félelem*, *bizalmatlanság*, *pesszimizmus* vonatkozásában 4, illetve 8 százalékpontos eltérés tapasztalható kelet és nyugat között. További jelentős különbség, hogy míg a keletiek 17 százaléka tekinti magát szélsőjobboldalinak, addig nyugaton csupán 11 százalék, az ország gazdasági helyzetével pedig nyugaton nagyobb az elégedetlenség (25-19), annak ellenére, hogy a háztartások jövedelmi helyzete miatt keleten magasabb az aggodalom (18-12). A társadalmi tőke, az egymás iránti bizalom viszont keleten alacsonyabb (10-7).

Összehasonlítva a friss értékeket az első hullám eredményeivel elmondható, hogy míg Kelet- illetve Nyugat-Magyarországon a DEREK értéke nem változott, vagy kis mértékben csökkent, addig a középső régióban jelentősen – 7-ről 12 százalékra – emelkedett.

	ess1	ess5
Közép-Magyarország	7%	12%
Nyugat-Magyarország	8%	7%
Kelet-Magyarország	12%	12%
TELJES NÉPESSÉG	10%	11%

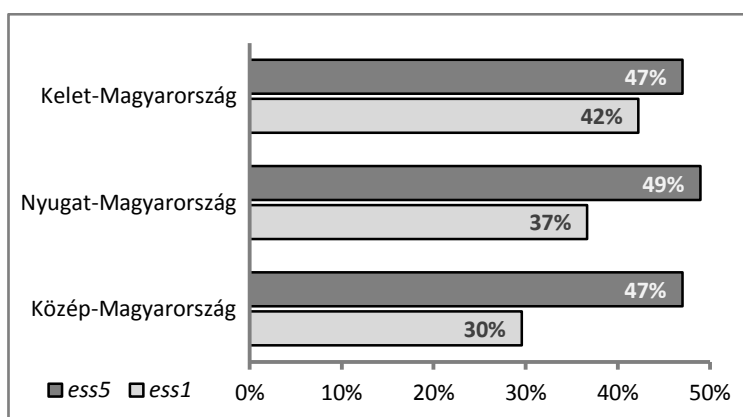
20. táblázat: A DEREK értéke a lakóhely területi elhelyezkedése szerinti csoportokban, az ess1 és az ess5 hullámok adatai alapján

	ess5
Közép-Magyarország	4%
Nyugat-Magyarország	3%
Kelet-Magyarország	9%
TELJES NÉPESSÉG	6%

21. táblázat: A Jobbik támogatottsága a lakóhely területi elhelyezkedése szerint

¹⁸ Budapest és Pest megye.

Az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* kategóriában 2003-ban meglévő területi eltérések 2010-re jórészt eltűntek: az akkor még elfogadóbb és nyitottabb főváros és Pest megye mára felzárkózott a szintén elutasítóbbá vált két országrészhez. A *rendszerellenesség* ugyancsak kiegyenlítődött 2010-re, bár az első hullám idején sem voltak jelentős különbségek. A kategória indexe legnagyobb mértékben (10 százalékponttal) a Dunától nyugatra élők körében emelkedett. A *jobboldali értékorientáció* szintje továbbra is keleten a legnagyobb. Közép-Magyarországon viszont csak kevésbé alacsonyabb, míg az első hullám idején még itt mértük a legkisebb arányt. Míg nyugaton és keleten a kategória-index csupán 2-3 százalékponttal emelkedett, addig a központi régióban a bővülés eléri a 9 százalékpontot. Ez egyrészt a tradicionalizmus erősödésének, valamint a magukat szélsőjobboldalinak pozicionálók jelentős bővülésének (3-ról 15 százalékra) köszönhető, a rendpártiság lényegében nem változott egyik országrészben sem. A *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* érdemben nem módosult, a három területi egység sorrendje is változatlan maradt.

13. ábra: Az előítéletesség és jóléti sovinizmus változása 2003 és 2010 között az egyes országrészekben

Érdemes ugyanakkor kiemelni, hogy mind a személyes biztonságérzet, mind pedig a háztartások észlelt anyagi helyzete a keleti országrészben erodálódott leginkább. Háromról kilenc százalékra nőtt azok aránya, akik szerint egyáltalán nem biztonságos a lakókörnyezetükben sötétedés után sétálni, 14-ről 18 %-ra nőtt a jövedelmükből nagyon nehezen megélők részaránya. 2003-ban még a kelet-magyarországiak voltak a legelégedetlenebbek az ország gazdasági helyzetével. A 2010. végi felmérésben viszont már Nyugat-Magyarországa az első pozíció: itt 8-ról 25 százalékra emelkedett az elégedetlenek aránya.

Foglalkoztatottsági helyzet

A foglalkoztatottsági helyzetet tekintve a munkanélküliek körében mértük a legmagasabb DEREK indexet (17%), a tanulók körében pedig a legalacsonyabbat (6%). Az aktív dolgozók és a háztartásbeliek, vagy gyermekükkel otthon maradók indexe kissé az átlag alatt, a nyugdíjasoké pedig a felett van. Az *előítéletesség és jóléti sovinizmus* a korcsoportok esetében tapasztaltaknak megfelelően a nyugdíjasok között a legmagasabb, de nem sokkal alacsonyabb a munkanélküliek esetében kapott érték sem. A tanulók más csoportoknál nyitottabbak és befogadóbbak. A *rendszerellenesség* a munkanélkülieknél az átlag másfélszerese (29%), de a dolgozók körében is az átlagnál magasabb értéket mértünk. A *jobboldali értékorientáció* a nyugdíjasok esetében a legmagasabb, a *félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus* pedig a munkanélkülieknél kiugró.

	DEREX Index	Kategóriák				Dimenziók	
		előítéletesség	rendszer-ellenesség	érték-orientáció	félelem	Értékítélet	Közérzet
dolgozó (531)	10%	47%	22%	28%	17%	13%	8%
tanuló (124)	6%	29%	12%	21%	7%	10%	2%
munkanélküli (84)	17%	52%	29%	33%	32%	19%	15%
nyugdíjas (386)	12%	55%	18%	40%	22%	24%	8%
háztartásbeli, GYES, GYED (425)	10%	47%	20%	33%	20%	16%	6%
TELJES NÉPESSÉG	11%	48%	20%	32%	19%	16%	7%

22. táblázat: A DEREX index, a kategóriák és a dimenziók értékei az egyes foglalkoztatottsági csoportokon belül, az ESS5 hullám adatai alapján

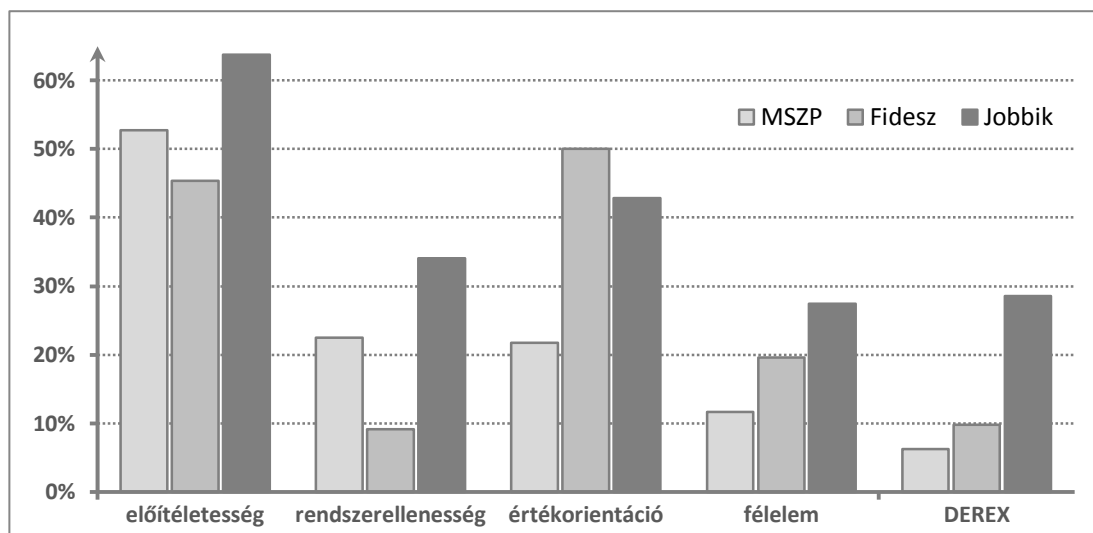
A Jobbik támogatottsága legnagyobb támogatottsága (az átlag kétszerese) ugyanakkor a tanulók között van. A nyugdíjasok csupán 3 százaléka szimpatizál a szélsőjobboldali párttal. A dolgozók és a munkanélküliek körében kissé az átlag felett van a párt támogatottsága. A háztartásbeliek és a kismamák körében pedig alacsony szimpátiát mértünk.

	ess5
dolgozó (531)	8%
tanuló (124)	12%
munkanélküli (84)	7%
nyugdíjas (386)	3%
háztartásbeli, GYES, GYED (425)	4%
TELJES NÉPESSÉG	6%

23. táblázat: A Jobbik támogatottsága az egyes foglalkoztatottsági csoportokon belül

A DEREX értékei a főbb pártpreferencia csoportokban

Míg az ESS negyedik, 2008-as hullámának adatfelvétele idején a Jobbik támogatottsága alig volt mérhető, a mostani hullámban a válaszadók 6 százaléka vallotta magát a radikális párthoz közel állónak. Így lehetőség nyílik arra, hogy vizsgáljuk a párt bázisának értékítéletét, attitűdjeit, és összehasonlítsuk a kormánypárt és az MSZP bázisával. Az LMP szimpatizánsaira az alacsony elemszám miatt nem számoltuk ki a DEREX értékeit.

14. ábra: A DEREK és a négy kategória értékei a három legnagyobb párt szimpatizánsai körében, az ess5 hullám adatai alapján

A DEREK értéke közel felére csökkent 2009 óta, a legfrissebb adatok alapján a felnőtt lakosság 11 százaléka potenciális szélsőjobboldali szimpatizáns. Azt várhatjuk, hogy a 2009 óta jelentősen megerősödött Jobbik szimpatizánsai között lényegesen magasabb arányt tapasztalunk mind az index, mind pedig az összetevőket illetően. Az adatok alátámasztják ezt az elvárást: a három párt közül az MSZP támogatói között a legalacsonyabb a DEREK értéke (6%), a Fidesz táborában ennél magasabb, de még mindig az országos átlag alatti (10%), a Jobbik szimpatizánsok körében pedig az átlagot jelentősen meghaladó (29%). A Jobbik-szavazók egyharmada tehát egyben attitűd-szélsőséges is.

Előítéletesség és jóléti sovinizmus. Az első kategóriában a jobbikosok 64 százaléka fogalmazott meg szélsőségesen elutasító véleményt az azonos neműek kapcsolatáról, vagy éppen a bevándorlókról. Az MSZP szavazói között tapasztalt arány (53%) is átlag feletti. A fideszesek a leginkább elfogadók (45%), körükben kismértékben az átlag alatt találunk radikális nézeteket vallókat. Mind a melegek, mind a bevándorlók kapcsán a Jobbik szimpatizánsai között mértük a legtöbb szélsőségesen elutasító véleményt.

Rendszerellenesség. Nyilvánvalóan a mostani kormánypárt szimpatizánsai között vannak a legkevesebben a szélsőségesen rendszerellenesek (9%). A két ellenzéki párt esetében a kategória-érték meghaladja az átlagot: az MSZP szimpatizánsok körében kismértékben (22%), a jobbikosoknál viszont már jelentősebben (34%). A nemzetközi intézményekben (ENSZ, Európai Parlament) egyáltalán nem bízó aránya a volt és a jelenlegi kormánypárt szavazói között alacsony (4, illetve 5 százalék), ugyanakkor a Jobbik támogatói körében több mint háromszor ekkora (16%). Míg a Jobbik táborban tapasztalt értékek jelentősen meghaladják a másik két párt bázisában kapottakat a politikai elit, a jogrendszer és jogalkalmazók, a nemzetközi szervezetek iránti bizalmatlanság vonatkozásában, addig a kormány munkájával a baloldali szavazók elégedetlenebbek (25%), mint a jobbikosok (18%).

Jobboldali értékorientáció. A két jobboldali párt bázisa markánsan elkülönül az MSZP szimpatizánsaitól a jobboldalra jellemző értékek vonatkozásában. A baloldali párt szavazói körében 22 százalék, a Jobbik esetében 43%, a Fidesz táborban pedig 50% a harmadik kategória értéke. Meglepő lehet, hogy a kormánypárt bázisában mértük a legmagasabb arányt, ráadásul ez a kategória minden összetevőjének szintjén is megjelenik: a vallásosság lényegesen magasabb körükben (a jobbikosok még a baloldali szavazóknál is kevésbé vallásosak), a rendpárti nézeteket vallók aránya

szintén magasabb, sőt, a magukat szélsőjobbboldalinak vallók is kismértékben többen vannak (35%), mint a Jobbik szimpatizánsai között (33%).

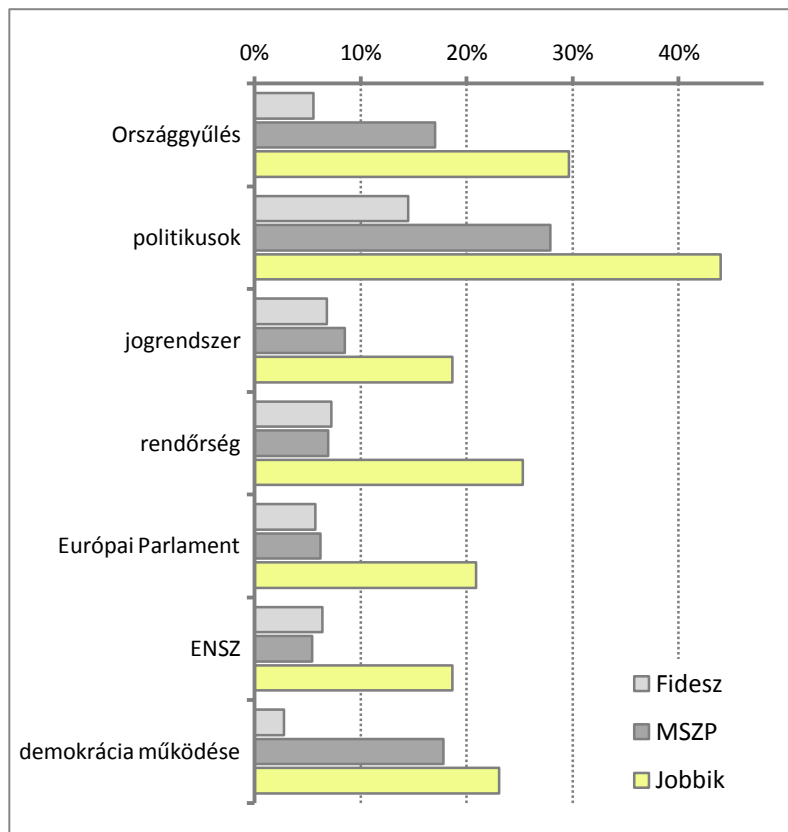
Félelem, bizalmatlanság, pesszimizmus. A biztonságérzetet, a gazdasági félelmeket és a társadalmi tőkét vizsgáló negyedik kategória is a Jobbik szavazótáborában mutatja a legtöbb szélsőséges nézetet vallót (27%). A fideszesek között az országos átlag körüli (20%), míg a szocialista szimpatizánsok esetében annál lényegesen alacsonyabb a kapott érték (12%). A legnagyobb különbségeket az egymás iránti bizalmatlanság (a jobbikosok körében kétszer annyian szélsőségesen bizalmatlanok az embertársaikban, mint a másik két párt táborában), valamint az ország gazdasági állapotával való elégedetlenség tekintetében tapasztaltuk. (Érdekesség, hogy a szocialista és a kormánypárti szimpatizánsok között egyenlő arányban vannak a gazdaság állapotával elégedetlenek (16%), a Jobbik szavazók között ugyanakkor 34 százalékot mértünk.)

Értéktétele. Az előítéletes és jobboldali értékekkel rendelkezők aránya a három pártban jól tükrözi azok ideológiai beosztását. A baloldali MSZP-táborban 12, a jobbközép Fideszben 24, a szélsőjobbboldali Jobbikban pedig 32 százalék került ebbe a dimenzióba.

Közérzet. A közhangulat, a kormánypárti/ellenzéki szerep és a gazdasági helyzet változására érzékenyebb dimenzió értéke a Fidesz-táborban a legalacsonyabb (3%), a szocialista szimpatizánsok között ennél csak kicsit magasabb (5%), míg a Jobbik szavazók körében mértük a legnagyobb értéket (13%).

A Jobbik szimpatizánsok véleményei

A Jobbik szimpatizánsainak a demokratikus intézmények iránti bizalmi szintje markánsan eltér a két nagy párt táborától. A hazai intézmények iránti nagyfokú bizalmatlanság mellett a nemzetközi szervezetekben sem bíznak a radikális párt hívei: minden ötödik egyáltalán nem bíz az Európai Parlamentben, de az ENSZ iránti bizalom sem jobb. Kiemelendő még a rendőrség iránti bizalmatlanság is: miközben a Fidesz és az MSZP táborának 7 százaléka tekinthető szélsőségesen bizalmatlannak a rendőrség iránt, addig minden negyedik jobbikos fejezett ki hasonló véleményt.

15. ábra: Szélsőségesen bizmatlanok aránya a három nagy párt szimpatizánsai körében, az ess5 (2011) hullám adatai alapján

A Jobbik szimpatizánsok 64 százaléka fogalmazott meg szélsőségesen kirekesztő és idegenellenes nézeteket. Az ESS-kérdőív azonban nem alkalmas arra, hogy pontosan behatároljuk, mely népcsoportok iránt a legelutasítóbbak a jobbikosok. A Társi 2011. április-június közötti Omnibusz kutatása lehetőséget teremt arra, hogy megállapítsuk, mely csoportok a legkevésbé szívesen látottak hazánkban. A Jobbik szimpatizánsok voltak a legelutasítóbbak, a Fidesz és az MSZP szavazói jellemzően befogadóbbak. A Jobbik szavazóit összehasonlítva más csoportokkal azonban látható, zsidók és a cigányok elutasítottasága a Jobbik táborában jóval magasabb, mint más pártok szavazótáborában.

	Jobbik szimpatizánsok	összes megkérdezett
...cigányt	69%	55%
...arabot	57%	46%
...afrikait	54%	40%
...zsidót	47%	31%
...kínait	45%	35%

16. ábra: Elfogadna-e szomszédként egy... A „nem” válaszok aránya a Jobbik szavazók, illetve az összes megkérdezett körében. Forrás: Társi Omnibusz 2011. tavasz, saját számítások.

Talán nem meglepő, hogy a romák iránt tapasztalható a legerőteljesebb elutasítás, de az arabok és az afrikaiak iránt sem sokkal nagyobb a bizalom. A Jobbik retorikájában rendszeresen megjelenő antiszemitizmus ellenére a zsidók kevésbé elutasítottak, a kínaiak pedig még náluk is elfogadottabbak.

A Jobbik támogatottsága a DEREK egyes csoportjain belül

Az ESS ötödik hullámában a szélsőjobb oldali párthoz közel állónak a válaszadók 6 százaléka vallotta magát. Érdekes megvizsgálni, hogy a DEREK egyes csoportjain belül hogyan alakul a párt támogatottsága.

	DEREK	Kategorikák				Dimenziók		Összes válaszadó
		előítéle- tesség	rendszer- ellenesség	érték- orientáció	félelem	Értéktétel	Közérzet	
a Jobbik támogatottsága	16%	8%	10%	8%	8%	11%	11%	6%

24. táblázat: A Jobbik támogatottsága a DEREK egyes csoportjaiba tartozók körében, az ESS5 hullám adatai alapján

A kategóriák szintjén (az előítéletesek, a rendszerellenesek stb. között) csak némileg nagyobb a párt támogatottsága, mint a teljes népességben. A magasabb szinteken azonban – tehát azok körében, akik egyszerre két, vagy három kategóriába is beleesnek – már sokkal nagyobb eltérést tapasztalhatunk. A módszertanunk szerint az attitűd-szélsőségesek között 16 százalékos a párt támogatottsága, ami jelentősen meghaladja az összes választókorú körében mért 6 százalékos értéket.

A szélsőjobb oldali ideológiája iránt a legerősebb igényt a nyugdíjas kor előtti és az alacsonyabban iskolázott csoportokban láthatjuk. Az, hogy a Jobbik szavazóinak többsége nem ebből a közegből kerül ki, részben a Jobbik „generációs párt” jellegének, fiatalokat megszólítani képes stílusának és nyelvhasználatának köszönhető, részben pedig annak, hogy a szélsőjobb oldalihoz való csatlakozás mögött nem csak ideológiai megfontolások állnak.

Az attitűd-szélsőségesek politikai aktivitása nem marad el a teljes népességtől: előbbi csoportban 52 százaléknak volt szimpatikus pártja, míg a teljes mintában 54 százalék ez az arány. Résztvételi hajlandóságuk is hasonló: saját bevallásuk szerint 67 százalékuk vett részt a 2010 tavaszi országgyűlési választásokon, míg az összes megkérdezett körében ez az arány 70 százalék volt.

Melléklet

Az ESS5 (2011) kutatási adatai

ország	minta mérete	adatfelvétel ideje	adatfelvételt végző intézet
Belgium	1704	2010.10.11 – 2011.05.06.	Significant GfK
Bulgária	2434	2010.12.17 – 2011.03.28.	Agency for Social Analyses
Csehország	2386	2011.01.20 – 2011.03.08.	Factum Invenio
Dánia	1576	2010.09.20 – 2011.01.31.	SFI Survey
Észtország	1793	2010.10.18 – 2011.05.28.	GfK Custom Research Baltic Eesti filiaal
Finnország	1878	2010.09.13 – 2010.12.30.	Statistics Finland (Tilastokeskus)
Franciaország	1728	2010.10.15 – 2011.04.06.	GfK ISL
Németország	3031	2010.09.15 – 2011.02.03.	TNS Infratest Sozialforschung GmbH
Magyarország	1561	2010.10.19 – 2010.12.10.	Gallup
Hollandia	1548	2010.09.27 – 2011.04.02.	GfK Panel Services Benelux
Norvégia	1548	2010.09.09 – 2011.02.15.	Statistics Norway
Lengyelország	1751	2010.10.01 – 2011.02.06.	Centre of Sociological Research at the Institute of Philosophy and Sociology Polish Academy of Sciences
Portugália	2150	2010.10.11 – 2011.03.23.	TNS
Szlovénia	1403	2010.10.20 – 2011.01.31.	University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Public Opinion and Mass Communication Research Center
Spanyolország	1885	2011.04.11 – 2011.07.24.	Metroscopia, Estudios Sociales y de Opinión S.L.
Svédország	1497	2010.09.27 – 2011.03.01.	Scb
Svájc	1506	2010.10.02 – 2011.03.23.	M.I.S. Trend SA
Egyesült Királyság	2422	2010.08.31 – 2011.02.28.	Ipsos MORI

Pártpreferenciák a magyarországi adatfelvétel idején, a választókorú lakosság körében:

	Medián 2010.11.12-16.	Szonda-Ipsos 2010.11.16-23.	Századvég 2010.10.19-23.	Tárki 2010.11.06-15.
Fidesz	44	37	45	49
MSZP	14	10	12	10
Jobbik	7	4	8	6
LMP	4	2	4	4
egyéb párt	2	2	3	1
nt/nv	29	45	28	31

- Adorno et al.: *The Authoritarian Personality*. New York, 1950, Harper and Row.
- Altemeyer, B.: *The authoritarian specter*. Cambridge, MA, 2006, Harvard University Press.
- Altemeyer, R.: *Right-wing authoritarianism*. Winnipeg, 1981, University of Manitoba Press.
- Arendt, H.: *The origins of totalitarianism*. New York, 1951, Harcourt, Brace and World.
- Canovan, M.: *Populism*. London–New York, 1981, Harcourt, Brace, Jovanovich,
- Doty, R.M. Peterson, B.E.; Winter, D.G.: Threat and Authoritarianism in the United States: 1978–1987. In J. Jost & J. Sidanius (eds.): *Political psychology: Key readings*. New York, Taylor and Francis, 86–108. o.
- Enyedi, Zs. (2004). A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. Századvég, 9. évf. 33. sz., 3-25.
- ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.2. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 3.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 1.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- Fábián, Z: *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, 1999, Új Mandátum Kiadó.
- Falter, J. & Schumann, S.. *Affinity towards right-wing extremism in Western Europe*. *West European Politics*, April 1988, Volume 11, Issue 2 , 96 – 110. o.
- Filippov Gábor: A név kötelez. Politikatudományi Szemle 2011/3. szám, 130-157. oldal.
- Fromm, E.: *Menekülés a szabadság elől*. Budapest, 2002, Napvilág Kiadó. (a német nyelvű eredeti megjelenés éve: 1941).
- Gimes, G.; Juhász, A.; Kiss, K; Krekó, P. (2009). *Láttelelet 2009 – a szélsőjobboldal megerősödésének okai*. http://maraalapitvany.hu/upload/lattelelet_2009.pdf
- Hagtvet, B.: *Right-Wing Extremism in Europe*. Journal of Peace Research, 1994. 31. sz. 241. o. <http://www.asap-spssi.org/pdf/0501cohers.pdf>
- Huber, J.D.: Values and partisanship in left-right orientations: measuring ideology. *European Journal of Political Research*, 1984, Volume 17 Issue 5, 599–621. o.

- Ignazi, P.: *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford, 2003, Oxford University Press.
- Ignazi, P.: The Silent Counter-Revolution. Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties. *European Journal of Political Research*, 1992. 22. sz. 3–34. o.
- Johnson, D. B. (1999). A közösségi döntések elmélete. Osiris kiadó, Budapest.
- Jost, J. T; Glaser, J.; Kruglanski, A.W.; Sulloway, F.: A politikai konzervativizmus mint motivált társas megismerés. In *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest, 2003a, Osiris kiadó, 525–617. o.
- Juhász A.–Krekó P.(2010): Minek nevezzetek? Magyar Narancs, XXII. évf. 17. szám.
- Karácsony, G.; Róna, D.(2010). „A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól”. *Politikatudományi Szemle*, XIX/1.; 94–123.
- Kopeckzy, P; Mudde, M.: The Two Sides of Euroscepticism- Party Positions on European Integration in East Central Europe. *European Union Politics*, 2002. Volume 3, 297–326. o.
- Kornhauser, W.: *The politics of mass society*. London, 1960, Routledge and Kegan Paul.
- Krekó, P.; Molnár, Cs. (2010). A szélsőjobboldal iránti kereslet növekedése Magyarországon. In Sándor, P; Vass, L. *Magyarország Politikai Évkönyve, 2009*. DKMKA, Budapest.
- Lubbers, M; Gusberts, M; Scheepers, P.: *European Journal of Political Research*, 2002. 41. sz. 345–378. o.
- Mannheim, K.: *A konzervativizmus*. Budapest, 1994, Cserépfalvi Kiadó, 59. o.
- Meijerink, Frits, Cas Mudde and Joop [J.M.] van Holsteyn (2000). Right-Wing Extremism. *Acta Politica*, 1998, 33. sz. S. 165–178. o
- Minkenberg, M.: *The Radical Right in Europe: Challenges for Comparative Research. Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe*. 2009, Bertelsmann Stiftung.
- Mudde, C. *The ideology of the extreme right*. 2000, Manchester University Press.
- Mudde. C.: The Paradox of the Anti-Party Party: Insights from the Extreme Right. *Party Politics*, 1996. 2. sz. 265. o.
- Mudde, C. A toleránsak intoleranciája <http://www.eurozine.com/articles/2011-08-24-mudde-hu.html>. 2011
- Muižnieks, Preface to Mudde, C. (eds.): *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. London, 2005, Routledge.
- Political Capital Institute(2010): Back by Popular Demand – Demand for Right-Wing Extremism Index. Június 11, 2010. http://www.riskandforecast.com/useruploads/files/derex_study.pdf
- Putnam, R. D.: Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *The Journal of Democracy*, 1995, 6:1. sz. 65–78. o.

Róna Dániel – Sós Ildikó: A térmodellen túl. Másodlagos preferenciák a 2010-es országgyűlési választáson. *Politikatudományi Szemle* XX/4. 113–140. pp.

Sales, S.M.: Threat as a factor in authoritarianism: An analysis of archival data. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1973. 28. sz. 44–57. o.

Schwartz, S. H. (2003): Univerzálák az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák húsz országban. In.: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): *Az értékek az életben és a retorikában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 105-154.

Sidanius, J.; Pratto, F.: *A társadalmi dominancia*. Budapest, 2005, Osiris kiadó.

Sik, E. (2011). Nem nőtt a nyílt, s tovább csökkent a látens és a teljes idegenellenesség <http://www.tarki.hu/hu/news/2011/kitekint/20110530.html>

Simon, L.; Greenberg, J., Harmon-Jones, E., Solomon, S., Pyszczynski, T., Arndt, J., Abend, T. (1997). "Terror management and cognitive-experiential self-theory: Evidence that terror management occurs" (in the experiential system). *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (5): 1132–1146.

Stenner, K.: *The Authoritarian Dynamic*. 2005, Cambridge University Press.

Tamás P. (2007): Radikális jobboldali világképek a 2006 politikai évad kezdetén. In Sándor Péter–Vass László (eds.): *Magyarország politikai évkönyve 2006-ról*. Budapest, 2007, DKMKA, 313–322. o.

Tomkins, S.: Left and right: A basic dimension of ideology and personality. In R-W. White (eds.): *The study of lives*. New York, 1963, Atherton.

Ábra- és táblázatjegyzék

1. TÁBLÁZAT: A DEREK INDEX KATEGÓRIÁI ÉS A FELHASZNÁLT ESS KÉRDÉSEK	9
2. TÁBLÁZAT: RADIKÁLIS PÁRTOK SZIMPATIZÁNSAINAK DEREK ÉRTÉKEI, ZÁRÓJELBEN AZ ADOTT ORSZÁGBAN, A TELJES MINTÁRA KAPOTT ÉRTÉKEK, ESS5 (2011)	13
3. TÁBLÁZAT: AZ ÖT LEGNAGYOBB ÉRTÉKKEL RENDELKEZŐ ORSZÁG A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK MENTÉN, AZ ESS5 HULLÁM ALAPJÁN	16
1. ÁBRA: DEREK-ÉRTÉKEK A LEGFRISSEBB ADATOK ALAPJÁN	18
4. TÁBLÁZAT: LAKOSSÁGSZÁMMAL SÚLYOZOTT RÉGIÓS ÁTLAGOK AZ ESS5 HULLÁM ALAPJÁN	18
2. ÁBRA: AZ ELŐÍTÉLETESSÉG ÉS JÓLÉTI SOVINIZMUS KATEGÓRIA ÉRTÉKEI A LEGFRISSEBB ADATOK ALAPJÁN (ESS5: BE, BG, CZ, DK, EE, FI, FR, DE, HU, NL, NO, PL, PT, SI, ES, CH, UK; ESS4: HR, CY, EL, IE, LV, LT, RO, SK, UA; ESS3: AT; ESS2: IT, IS, LU)	19
5. TÁBLÁZAT: A DEREK INDEX ÉS A KATEGÓRIÁK ÉRTÉKEI 2011-BEN, ZÁRÓJELBEN A VÁLTOZÁS 2009 ÉS 2011 KÖZÖTT	20
6. TÁBLÁZAT: LAKOSSÁGSZÁMMAL SÚLYOZOTT RÉGIÓS ÁTLAGOK AZ ESS5 HULLÁM ALAPJÁN, ZÁRÓJELBEN AZ ESS4-HEZ VISZONYÍTOTT VÁLTOZÁS.....	20
7. TÁBLÁZAT: A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI HAT KÖZÉP-KELET-EURÓPAI TÁRSADALOMBAN, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	21
3. ÁBRA: A DEREK VÁLTOZÁSA AZ ESS4 ÉS ESS5 HULLÁMOK KÖZÖTT 18 EURÓPAI ÁLLAMBAN	22
4. ÁBRA: ÁLTALÁBAN VÉVE MILYEN IRÁNYBA MENNEK A DOLGOK MAGYARORSZÁGON? FORRÁS: MEDIÁN	23
5. ÁBRA: A FIDESZ ÉS AZ ELLENZÉK TÁMOGATOTTSÁGA AZ ÖSSZES VÁLASZTÓKORÚ KÖRÉBEN, VALAMINT A BIZONYTALANOK ARÁNYA (A MEDIÁN, A SZONDA-IPSOS ÉS A TÁRKI MÉRÉSEINEK ÁTLAGA)	23
6. ÁBRA: A DEREK ALAKULÁSA HAZÁNKBAN (ESS1-ESS5).....	24
7. ÁBRA: A KATEGÓRIÁK ÉRTÉKEINEK VÁLTOZÁSA HAZÁNKBAN (ESS1-ESS5)	24
8. TÁBLÁZAT: AZ EGYES KATEGÓRIÁK VOLATILITÁSA	25
8. ÁBRA: SZÉLSŐSÉGESEN BIZALMATLANOK, ELÉGEDETLENOK ARÁNYÁNAK VÁLTOZÁSA AZ ESS1-ESS5 HULLÁMOK SORÁN	26
9. TÁBLÁZAT: A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI AZ EGYES KORCSOPORTOKBAN, AZ ESS5 (2011) HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	27
10. TÁBLÁZAT: A DEREK ÉRTÉKEI AZ EGYES KORCSOPORTOKBAN, AZ ESS1 (2003) ÉS AZ ESS5 (2011) HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN	27
11. TÁBLÁZAT: A JOBBIK TÁMOGATOTTSÁGA AZ EGYES KORCSOPORTOKBAN	28
9. ÁBRA: A NÉGY KATEGÓRIA ÉRTÉKEI AZ EGYES KORCSOPORTOKBAN AZ ESS1 ÉS ESS5 HULLÁMOK ALAPJÁN.....	28
12. TÁBLÁZAT: A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI A FÉRFIAK ÉS A NŐK KÖZÖTT, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN..	29
10. ÁBRA: A DEREK ÉS A NÉGY KATEGÓRIA ÉRTÉKEI A FÉRFIAK ÉS A NŐK KÖRÉBEN, AZ ESS1 ÉS AZ ESS5 HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN	29
13. TÁBLÁZAT: A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI A LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	29
14. TÁBLÁZAT: A DEREK ÉRTÉKE A LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT, AZ ESS1 ÉS AZ ESS5 HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN ..	30
15. TÁBLÁZAT: A JOBBIK TÁMOGATOTTSÁGA LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT.....	30
11. ÁBRA: A DEREK NÉGY KATEGÓRIÁJÁNAK ÉRTÉKEI A LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS1 ÉS AZ ESS5 HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN	31
16. TÁBLÁZAT: A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI A LAKÓHELY MÉRETE SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	32
12. ÁBRA: JOBBOLDALI ÉRTÉKORIENTÁCIÓ VÁLTOZÁSA A LAKÓHELY MÉRETE SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS1 ÉS AZ ESS5 HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN	33
17. TÁBLÁZAT: A DEREK ÉRTÉKEI A LAKÓHELY MÉRETE SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS1 ÉS AZ ESS5 HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN ..	33
18. TÁBLÁZAT: A JOBBIK TÁMOGATOTTSÁGA A LAKÓHELY MÉRETE SZERINTI CSOPORTOKBAN	33
19. TÁBLÁZAT: A DEREK, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI A LAKÓHELY TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS5 (2010) HULLÁM ADATAI ALAPJÁN.....	34
20. TÁBLÁZAT: A DEREK ÉRTÉKE A LAKÓHELY TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE SZERINTI CSOPORTOKBAN, AZ ESS1 ÉS AZ ESS5 HULLÁMOK ADATAI ALAPJÁN	34
21. TÁBLÁZAT: A JOBBIK TÁMOGATOTTSÁGA A LAKÓHELY TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE SZERINT	34

13. ÁBRA: AZ ELŐÍTÉLETESSÉG ÉS JÓLÉTI SOVINIZMUS VÁLTOZÁSA 2003 ÉS 2010 KÖZÖTT AZ EGYES ORSZÁGRÉSZEKBE	35
22. TÁBLÁZAT: A DEREK INDEX, A KATEGÓRIÁK ÉS A DIMENZIÓK ÉRTÉKEI AZ EGYES FOGLALKOZTATOTTÁGI CSOPORTOKON BELÜL, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	36
23. TÁBLÁZAT: A JOBBIK TÁMOGATOTTSÁGA AZ EGYES FOGLALKOZTATOTTÁGI CSOPORTOKON BELÜL	36
14. ÁBRA: A DEREK ÉS A NÉGY KATEGÓRIA ÉRTÉKEI A HÁROM LEGNAGYOBB PÁRT SZIMPATIZÁNSAI KÖRÉBEN, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	37
15. ÁBRA: SZÉLSŐSÉGEN BIZALMATLANOK ARÁNYA A HÁROM NAGY PÁRT SZIMPATIZÁNSAI KÖRÉBEN, AZ ESS5 (2011) HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	39
16. ÁBRA: ELFOGADNA-E SZOMSZÉDKÉNT EGY... A „NEM” VÁLASZOK ARÁNYA A JOBBIK SZAVAZÓK, ILLETVE AZ ÖSSZES MEGKÉRDEZETT KÖRÉBEN. FORRÁS: TÁRKI OMNIBUSZ 2011. TAVASZ, SAJÁT SZÁMÍTÁSOK	39
24. TÁBLÁZAT: A JOBBIK TÁMOGATOTTSÁGA A DEREK EGYES CSOPORTJAIBA TARTOZÓK KÖRÉBEN, AZ ESS5 HULLÁM ADATAI ALAPJÁN	40